

**LES CONVERSES FILOLÒGIQUES DE POMPEU FABRA
I LA CODIFICACIÓ DEL CATALÀ EN EL CONTEXT EUROPEU**
Joan A. Argenter

0. PROPÒSIT

En aquesta introducció ens proposem d'analitzar la significació i el contingut de les *Converses filològiques* en el context del procés de codificació del català literari, del qual formalment no són part, però al qual contribueixen i del qual emanen. Es tracta d'uns textos que en conjunt representen probablement l'obra que tingué més influència en els destinataris i més repercussió en la conformació futura de la llengua. Aquest assaig d'anàlisi i d'interpretació emmarca l'obra en el seu context històric i científic, i en desvela el substrat ideològic. Alhora, hi considerem la relació existent entre aquell procés i altres processos de codificació, des d'un punt de vista més conceptual que històric. Aquest procediment fa inevitable, d'una banda, que hom reiteri o consideri sota una nova llum aspectes que han estat tractats en altres estudis apareguts en aquestes *Obres completes* o que hi apareixeran. En aquest sentit, cal entendre aquesta introducció com un tot relativament autònom. D'altra banda, justifica que es faci referència a fets i àmbits que depassen l'àrea lingüística catalana. Ben mirat, aquest enfocament no hauria de considerar-se privatiu de l'estudi de les *Converses*, ans caldria projectar-lo sobre l'obra global de codificació de la llengua catalana.¹

1. En aquesta introducció ens referirem al text de les *Converses* indicant entre parèntesis el número corresponent de la present edició.

1. SINGULARITAT DE LES *CONVERSES FILOLÒGIQUES* EN L'OBRA DE POMPEU FABRA

Com és ben sabut, un dels objectius del Noucentisme (1906-1923), entès com a moviment polític, social i cultural al servei de la vertebració política de la nació catalana en el tombant dels segles XIX-XX, fou la creació del tramut institucional sobre el qual aquella vertebració havia de fonamentar-se i mantenir-se. La fundació de l'Institut d'Estudis Catalans (1907) arran del Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana (1906) fou una peça primordial del projecte de redreçament nacional noucentista.

Pompeu Fabra tal vegada no hauria estat sinó un dels gramàtics i lexicògrafs més conspicus de la tradició gramatical catalana si no hagués estat investit de l'autoritat que li conferí la institucionalització de la seva obra de codificació del català modern a través de l'Institut d'Estudis Catalans i la difusió d'aquesta a través de l'escola, la pràctica literària dels escriptors, els mitjans de comunicació del moment i l'Administració primer regional i més tard autonòmica –ço que incrementà el control social de la llengua. O tal vegada l'obra fabriana hauria estat un cas singular de codificació d'una llengua per un individu tot sol, com altres casos hi ha hagut en la història de la codificació de les llengües modernes –no sabem com hauria anat ni si hauria estat una empresa reeixida quant a la pràctica social; sabem, en canvi, com s'esdevingué de fet i als fets cal atènr-se.

És pertinent haver fet aquesta consideració per tal com ens interessa destriar aquí l'activitat més institucional de l'activitat més personal de Fabra com a gramàtic –si voleu, com a gramàtic «normatiu»– i els escrits que en deriven. Ben entès, Fabra encapçalà i menà l'obra de codificació lingüística duta a terme a l'Institut, i aquesta obra és deutora tant de la institució com de la persona.²

Si entenem, doncs, que la codificació de la llengua emana d'una institució, cal concloure que una obra de les característiques de les *Conver-*

2. Sembla que Fabra declarava el 1920 a Josep Pla (1969: 77-78): «Una cosa són les suggestions d'un particular o d'un grup de particulars, per més importants que siguin, i una altra els acords d'una acadèmia, i d'una acadèmia, encara, que acabava tot just de néixer i que fatalment havia de mirar per la consolidació del seu prestigi». Fins a quin punt la segona consideració reflecteix un pensament de Fabra o la visió retrospectiva de Pla es fa difícil d'escatir. Aquesta incertesa amara tot el text d'*Homenots*. En tot cas, la declaració mostra l'acord de Fabra amb la perspectiva aquí exposada.

ses filològiques –uns escrits periodístics de contingut ortogràfic, lèxic, gramatical i eventualment estilístic– no n'és part necessària. Tanmateix, no són negligibles ni la interacció de les *Converses* amb el procés de codificació del català modern ni l'impacte social que tingueren, com palesen les diverses edicions de què foren objecte.³

Les *Converses* són, doncs, doblement singulars: per tal com són l'obra, ara sí, d'un individu particular i per tal com es produeixen en paral·lel al procés de codificació lingüística pròpiament dit: se'n nodreixen i alhora el nodreixen, en difonen els resultats i alhora els configuren. Són part del procés de *difusió* de la normativa establerta o en curs; d'una difusió que no és resultat de les pràctiques institucionals suara esmentades –escola, mitjans de comunicació, literatura, prosa administrativa–, sinó d'una activitat periodística del mestre, avalada per la seva autoritat moral i de fet, i complementària del seu ensenyament en l'àmbit universitari, en el de la formació de mestres i en el d'institucions populars culturals de la societat civil catalana (Lloret i Ramos 2006a, 2006c). Tanmateix, no són solament difusió d'allò que era “establert”, sinó desplegament de propostes, exposició de motivacions, formulació de recomanacions. Algunes de les qüestions que intenten resoldre o de les solucions que intenten difondre són les enunciades per Fabra el mateix any de la fundació de l'IEC (Fabra 1907b).

Si hem de creure la concessió que Fabra fa a Josep Pla en la conversa de 1920 referida en la nota 2, la finalitat de les *Converses* pot formular-se també com una difusió de la normativa conceptualitzada en els termes següents:

–[...] Perquè no es tracta pas d'escriure i de parlar amb correcció gramatical. Es tracta d'escriure i de parlar el català correctament –cosa sensiblement distinta. La primera aspiració és important. La segona ho és molt més. És sobretot la més positiva, la d'efectes més reals i transcendents. La correcció gramatical és una qüestió de l'ordre de la higiene. L'altra és una qüestió de pensament. Les llengües tenen un esperit, un geni, que en condiciona la morfologia i la sintaxi. Si podem tornar a la construcció correcta i autèntica, apareixerà l'esperit de la llengua.

–Aquesta deu ser principalment la finalitat que perseguiu escrivint les *Converses filològiques*...

3. Sempre incompletes per causes diverses (Rafel 1983), en part relacionades amb el gènere literari en qüestió.

–És clar. La intenció és general, però específicament la finalitat és aquesta. (Pla 1969: 73)⁴

A més, hi ha la qüestió del gènere i el mitjà de difusió. Quant al caràcter d'aquest darrer, la premsa diària, implica l'existència d'un públic lector nacional anònim al qual s'adrecen. Tanmateix, això s'esdevé en un moment històric en què l'escolarització, i per tant l'alfabetització, no és encara universal, sinó selectiva i en el cas català, a més a més, greument afectada tant per la manca, objectiva o subjectiva, d'habitud de lectura en català com pel fet de l'encara precària i incompleta reforma lingüística.⁵ Si bé la creació de revistes culturals o d'altres de més o menys especialitzades en les quals es poguessin debatre les qüestions relatives a la codificació ha estat un fet comú a diversos processos d'estandardització –també a l'àrea catalanoparlant–, la publicació sistemàtica en la premsa diària d'uns articles com els recollits a les *Converses* –no adreçats en primer lloc a la polèmica des de posicions concurrents, sinó a la difusió de propostes consolidades o provisòries des d'una posició d'autoritat– és un fenomen propi del cas català.

2. LA FORMACIÓ LINGÜÍSTICA DE POMPEU FABRA I ELS FONAMENTS DE LA CODIFICACIÓ DE LA LLENGUA LITERÀRIA: OPORTUNITAT, IDEOLOGIA, FILOLOGIA

2.1 *L'estat de la qüestió*

Potser podria sobtar l'afirmació que la represa de l'activitat literària en català per les generacions que se succeïren des del segon terç del segle

4. Noteu l'afirmació de Fabra sobre l'esperit i el geni de la llengua: traeix la influència que l'obra de Wilhelm von Humboldt exercí al llarg del segle XIX, i encara en el XX, sobre la conceptualització de la llengua com a fenomen històric i cultural específic –a diferència de la concepció racionalista i universalista del XVIII–, sobre la manera de representar-se la relació entre les llengües i els pobles que les parlen. Els moviments de reivindicació nacional a Europa al llarg d'aquells segles s'amararen d'aquesta ideologia lingüística; també el catalanisme polític i les seves manifestacions culturals i intel·lectuals (Prat de la Riba 1906, 1908).

5. Llevat de l'ortografia, que Fabra considera bàsicament resolta d'ençà de la publicació del *Diccionari ortogràfic* (Institut de la Llengua Catalana, 1917) –resolta (vegeu, per exemple, 689, 727), però no closa del tot, com reconeix Fabra en el pròleg i com certifiquen les propostes de modificació que s'avancen a les *Converses* i que seran recollides en la seva segona edició (1924) o en el *DGLC* (Fabra, 1932): vegeu, per exemple, 378, 382, 386.

xix fins al tombant de segle, de la Renaixença al Modernisme, abocà la llengua escrita a un desori ortogràfic permanent. Tanmateix, aquest fet no n'era sinó una conseqüència previsible: la represa era un compromís col·lectiu que prescrivia d'antuvi l'ús escrit de la llengua, no la seva integritat i coherència formals –almenys no imminentment. La tradició autòctona de la llengua escrita s'havia estroncat feia segles i la influència d'altres models d'escriptura forans s'hi havia fet intrusiva. No existia una unitat de criteri entre els usos i les propostes de gramàtics i lexicògrafs ni entre la pràctica dels escriptors. Aquests seguien adés un model de llengua escrita que es reclamava hereu de la tradició medieval, amb una grafia arcaïtzant, adés un model de llengua escrita hereu de la tradició moderna, amb una grafia castellanitzant, adés un model de llengua escrita que volia acostar-se al «català que ara es parla». Les diferències, tanmateix, no eren un afer de generació ni d'edat –tenien a veure més amb determinades inèrcies i ideologies. Al desgavell ortogràfic resultant de la tradició escrita –o, per ésser exactes, de la seva ruptura–, cal afegir-hi la diversitat dialectal d'acord amb la provenença regional dels escriptors i, encara, la diversitat d'influència de les grafies castellana, francesa o italiana: no era el mateix el català que s'escrivia a Barcelona, a Perpinyà, a València, a Mallorca o a l'Alguer (Argenter 2002, Segarra 1985: 218-227, Solà 1987: 9-26). Tot i que la qüestió ortogràfica havia ocupat els homes de lletra des de mitjan segle, a les acaballes la «qüestió de la llengua» havia esdevingut un debat sobre l'ortografia, la seva necessària reforma i la seva encara més necessària unificació. Fou en aquestes circumstàncies que hom va encomanar-les a Pompeu Fabra i a l'Institut d'Estudis Catalans.

2.2 *Oportunitat de l'empresa*

D'antuvi l'empresa era, doncs, oportuna –oïmes davant l'incipient procés de vertebració nacional, la previsible extensió progressiva de l'ensenyament primari i secundari, el funcionament d'una maquinària administrativa, la difusió dels mitjans de comunicació i la creació d'un públic lector. Endemés, era oportuna perquè, tot i els segles de l'anomenada «decadència», a Catalunya la llengua era viva entre la gent, tant en el món rural com en l'urbà, a la muntanya com a la plana, terra endins i ran de platja, entre camperols i gent de mar, entre obrers, botiguers, menestrals i burgesos. No debades el catalanisme havia estat un moviment

ensems popular i burgès (Termes 1984, 1999; Vilar 1968) –o un moviment d'arrels populars al qual va incorporar-se la burgesia industrial, que el va teoritzar i que el va saber dotar d'una forma política orgànica. El cert és que, tot i la pressió secular del castellà, la llengua era ben viva, el seu estat relativament íntegre, el poble en tenia una coneixença universal, les fortes onades migratòries de la resta de l'Estat encara no havien alterat espectacularment l'estructura demogràfica del país, i, en termes generals, no s'havia produït una ruptura significativa de la transmissió lingüística intergeneracional.⁶ En aquestes circumstàncies era viable –no necessàriament fàcil– partir de la llengua patrimonial per crear un model de llengua literària apte per a les necessitats expressives de la vida moderna –caracteritzada per la industrialització, la modernització i la urbanització–, un model de llengua que respongués a l'ideal noucentista, un model que alhora que representés el català modern no s'allunyés de la tradició catalana escrita ni de les solucions panromàniques.

Hom ha notat que quan la llengua d'un poble es troba sota una pressió cultural abassegadora i persistent d'un altre poble que parla una altra llengua, arriba un punt en què aquella primera entra en una situació terminal, en un llindar més enllà del qual no hi ha retorn. Llavors pateix ràpids processos de canvi caracteritzats no solament per manlleus lèxics continuats i interferències estructurals, sinó per una desintegració gramatical accelerada: els canvis no són solament atribuïbles a la interferència de la llengua dominant, sinó a una decadència lingüística irreversible o obsolescència lingüística (Dorian 1981: 152-153, Dressler 1987); ras i curt, a l'oblit de la llengua pels seus parlants. Esdevé una llengua desnonada per aquells que la tenen com a pròpia. En aquestes circumstàncies, és molt difícil que reïxi una proposta de model de llengua –oral o escrit– basat en estils formals del passat –per exemple, una tradició literària clàssica o l'oratória sagrada en llengua vernacle– o en la recuperació d'estats lingüístics passats, anteriors al procés de desintegració gramatical. Aquest no era pas l'estat del català, per molt que fos una llengua esmussada literàriament i fortament influïda pel castellà quant al lèxic i la sintaxi. A més, la societat catalana havia desenvolupat aquelles

6. Aquesta afirmació, amb tots els matisos que es vulgui, pot sostenir-se plausiblement per al Principat, si no per a tot el domini lingüístic, per bé que no existeixen dades oficials (l'Estat espanyol no ha inclòs mai en el cens preguntes sobre l'adscripció, la identificació, el coneixement o els usos lingüístics dels ciutadans).

activitats associades als processos socioeconòmics de la vida moderna esmentats suara. Les funcions socials de la llengua i les funcions lingüístiques de la societat (Aracil 1976; Lamuela 1994: 37-40; 99-105) casaven, mal que fos amb mancances, i l'estandardització no es produïa en el buit. La història ha demostrat –malauradament i a un cost ben alt– que fou una gran sort per a la comunitat catalanoparlant que la codificació s'hagués acomplert pràcticament abans de 1936. Només cal pensar en les dificultats que han travessat i la dilació que han sofert la codificació de l'èuscar i la del gallec.⁷ Passat, present i futur, doncs, justificaven o havien de justificar amb escreix l'oportunitat de l'empresa de la reforma ortogràfica i la codificació del català.

S'ha escrit que les reformes lingüístiques només es fan necessàries en un període d'estancament en la història d'un poble i la seva llengua (Fodor 1983: 54). Sens dubte, l'afirmació és pertinent en algun sentit, però, pel que fa al català, és en sentit estricte una simplificació: l'estancament econòmic feia temps que s'havia deixat enrere, després de la represa del segle XVIII (Vilar 1964-1968) i la tardana revolució industrial, l'estancament cultural s'estava deixant enrere i tot just s'iniciava un tímid assaig de recuperació política, dins la qual adquiria sentit la reforma fabriana. L'afirmació de Fodor, tanmateix, ens remet a la superació d'un estat crític, i aquest sí que era el cas del català al tombant del segle. A Catalunya, com arreu, la reforma lingüística era un indicatiu de la consolidació de la represa cultural.

2.3 Represa, reforma i ideologia lingüística

Tot procés de codificació i estandardització d'una llengua respon a una ideologia lingüística determinada –tot sovint a un conflicte d'ideologies

7. L'acord sobre l'*euskara batua* o «èuscar unificat» no s'aconseguí fins al 1968 i, encara després, hagué de vèncer resistències locals (Mitxelena 1978, 1982). El gallec, una llengua amb una tradició escrita medieval rica d'assoliments literaris –poesia trobadoresca– i una llengua escrita moderna que havia estat emprada pels autors del *Rexurdimento* del segle XIX i, contemporàniament a Fabra, per la gent de la generació Nós i del Seminario de Estudos Galegos, no gaudí d'una normativa acordada per la Real Academia Galega i l'Institut da Lingua Galega fins al 1982, després de llargues polèmiques –encara latents– entre els anomenats «reintegracionistes» –partidaris d'una unificació amb el portuguès– i els partidaris d'una normativa més acostada al castellà i, de fet, al gallec parlat per camperols i mariners que mai no han deixat de transmetre'l. Aquesta normativa fou oficialitzada per la Xunta de Galicia en 1983. Vegeu RAG i ILGA (2003).

o a un compromís entre ideologies lingüístiques– i, al capdavant, a una ideologia que pot qualificar-se, ras i curt, de política. I en el marc d'un procés de construcció nacional, de política nacional. De fet, sigui quin sigui l'estatus de la llengua o llengües en una comunitat, els seus membres desenvolupen ideologies lingüístiques implícites i eventualment les articulen de forma explícita. Aquestes ideologies conceptualitzen la relació que els parlants estableixen entre la llengua i el seu rol en la vida social, i han d'interpretar-se sempre en termes locals. Sovint, si no sempre, n'és al cor el debat explícit o la representació implícita d'allò que cal entendre com a «llengua» en un determinat context. Per a Fabra, què calia entendre per català literari –és a dir, quin era el model *legítim* de llengua escrita– era, doncs, la qüestió. Donar-hi resposta era un ingredient necessari de la resolució d'una qüestió encara més important: quina calia entendre que era la llengua nacional dels catalans i com calia assolir-ne la institucionalització. Almenys en el context sociopolític en què s'inseria Catalunya, l'Europa dels Estats nació moderns, aquest era un objectiu peremptori perquè la nació catalana hi assolís la plenitud. En aquest sentit, la ideologia lingüística de Fabra havia de traduir-se en les pràctiques adients a un procés de construcció nacional. Concebre la codificació de la llengua catalana moderna com el seu «redreçament» i aquest com, en bona mesura, la seva «descastellanització» (1) era alhora l'expressió d'una ideologia lingüística i d'una línia programàtica d'actuació. L'enllaç amb una tradició estroncada, la depuració d'elements aliens i la individuació de la llengua catalana entre les llengües de cultura romàniques guiaven una acció que es fonamentava en criteris científics intrínsecs.

2.4 *Lingüística, filologia, filologia nacional*

Ens cal considerar quins són i d'on neixen aquests criteris científics intrínsecs, i això vol dir preguntar-nos com havia de contribuir la filologia a l'objectiu del redreçament i la codificació de la llengua. En aquest respecte convé destriar qüestions que són diferents quant a la seva naturalesa. D'una banda, hom pot concebre la filologia com un instrument tècnic per a la resolució de problemes relacionats amb l'establiment del corpus lingüístic normatiu. En connexió amb aquest vessant de la qüestió, cal considerar quina era la formació lingüística de Fabra, tant pel que fa a la qualitat, el rigor i la profunditat dels seus coneixements i de les seves

pràctiques científiques com pel que fa a la naturalesa del paradigma científic en què pràctiques i coneixements s'inserien. Sobre aquest aspecte, poca cosa hem de dir, atès que altres autors el desenvolupen en altres volums d'aquestes *Obres completes* (Kremnitz i Vallverdú, de pròxima aparició, Lloret i Ramos 2006b, Mascaró 2006). Tot seguit, convé parlar esment en el paper que la filologia com a disciplina ha fet en altres processos d'establiment de llengües.

El paradigma científic de què es nodreix la reforma fabriana és el de la lingüística històrico-comparativa desenvolupada al llarg del segle XIX i sistematitzada en el darrer terç del segle. El seu objectiu era l'explicació de l'evolució de les llengües o, dit d'una altra manera, entenia que una llengua és com és perquè té l'origen que té –això és, una llengua «mare» o llengua «originària» anterior amb una fesomia determinada–, i ha evolucionat d'una determinada manera, la qual evolució es pot expressar mitjançant «lleis» precises. D'aquest paradigma neixen l'etimologia, la gramàtica històrica i la semàntica històrica com a disciplines, les quals s'ocupen de l'anàlisi de l'evolució de les llengües. A aquesta orientació historicista s'afegia el coneixement de dues disciplines emergents en el tombant de segle: la fonètica i la dialectologia. El desenvolupament continuat d'aquestes disciplines i paradigmes científics en l'àmbit de les llengües romàniques fornien els elements fonamentals en què es basava la formació lingüística de Fabra.⁸

Per fonts indirectes ens consta també el coneixement que Fabra tingué d'alguns dels primers grans lingüistes del segle XX, com el suís Ferdinand de Saussure (1857-1913) i el danès Otto Jespersen (1860-1923). El primer pertany a dreta llei al paradigma de la lingüística històrico-comparativa, si ho jutgem pel conjunt de la seva producció en vida (de Saussure 1984), per bé que hagi estat reconegut com l'iniciador o un dels iniciadors de la lingüística estructural gràcies a una obra pòstuma (de Saussure, 1916) que no redactà ell mateix. El segon ocupa una posició singular en el seu temps. Practica la fonètica, la teoria de la gramàtica i de l'anàlisi gramatical, la descripció gramatical –particularment de l'anglès–, i fa incursions en altres àrees del llenguatge. És, en un cert sentit, un renovador de la «gramàtica tradicional». Fabra coneixia l'obra *Growth and Structure of the English Language* (Jespersen 1905) (*conversa* 625;

8. La ressenya de la part catalana del *Grundriss der romanischen Philologie* de Gustav Gröber (1844-1911) i de la *Grammaire des langues romanes* de Meyer-Lübke (1890-1902) –Fabra (1907a)– ho palesa.

Arnal 2000: 26) i tal vegada *The Philosophy of Grammar* (Jespersen 1924), com suggereixen Lloret i Ramos (2006a) –amb el benentès que una cosa és la influència indirecta i àdhuc la confluència d'idees entre autors, i una altra la comprovació del coneixement directe entre autors.⁹ Finalment, per a la relació de l'obra gramatical de Fabra i la lingüística del Cercle de Praga, suggerida per Ferrater (1968) i Argenter (1977), vegeu Lamuela i Murgades (1984) –quant a la relació entre l'obra de codificació del txec i la del català, vegeu més avall § 3.1 i § 3.3.¹⁰ De Saussure, programàticament, Jespersen i els lingüistes de Praga, de forma teòrica i pràctica, són exponents d'una orientació sincrònica dels estudis lingüístics, és a dir, de l'estudi d'un estadi de llengua com a sistema relativament estable en un punt suposadament estàtic de la seva evolució, independent d'estadis anteriors i posteriors.

La filologia de la qual és deutor Fabra té de forma crucial un component comparatiu. El segle XIX va veure néixer la filologia de les llengües indoeuropees: la filologia germànica, la filologia clàssica, la filologia cèltica, la filologia romànica, la filologia eslava. Totes són filles del mètode comparatiu, tenen una orientació positivista i historicista i agrupen l'estudi del conjunt de llengües d'una família –o subfamília– lingüística. Però la filologia, entesa en un altre sentit com la fonamentació científica de la història d'una llengua específica i com el coneixement històric i literari que s'hi associa, esdevé «filologia nacional» i aquesta ha tingut un paper important en el desvetllament, la consciència i la justificació de les nacionalitats i dels Estats nació. La construcció de la nació, tal com és concebuda pels Estats establerts i duta a la pràctica per les nacionalitats europees emergents que lluiten pel reconeixement i la consolidació política al llarg del segle XIX i també del XX, demana l'evidència d'una comunitat de llengua i de cultura, i, doncs, d'una continuïtat lingüística històrica, des dels temps de l'antigor als temps moderns. D'aquesta tradició es nodreix el moviment nacionalista català (Prat de la

9. Lloret i Ramos (2006b: 207-208; 215-216) remetent al testimoni d'Alexandre Galí, i troben força analogies en Fabra i Jespersen, que fan derivar de Jespersen (1924).

10. Lamuela i Murgades se centren sobretot en els paral·lelismes amb la teoria de la llengua literària i l'estandardització lingüística, elaborada sobretot per Bohuslav Havránek (1893-1978). El Cercle de Praga és presentat sempre com una de les diverses escoles de l'estructuralisme lingüístic europeu i, sens dubte, ho és i n'és una de les més significades. Però, a l'entorn del seu fundador, Vilém Mathesius (1882-1945), s'aplegà un grup de lingüistes interessats en l'estandardització del txec modern, els criteris sincrònics i funcionalistes dels quals influïren en les posteriors reformes ortogràfiques txeques (1941 i, sobretot, 1957): a aquell interès apuntava l'observació de Ferrater.

Riba 1906, 1908). Ahora, la construcció nacional demana una èpica dels orígens, l'antiga edat heroica de la nació, i també la legitimació de la nació i de l'Estat mitjançant una història compartida, i tot això ho proporciona l'estudi filològic de la llengua i de les fonts literàries i documentals. No s'ha de passar per alt, doncs, que l'empresa del renaixement lingüístic, cultural i polític del poble català tenia, com pertot, els estudis de la tradició lingüística, literària i històrica iniciats al segle XIX per homes com Milà i Fontanals, Aguiló, Rubió i Lluch, i continuats en el XX per Massó i Torrents, Rubió i Balaguer, Bohigas, Ramon d'Abadal, Soldevila en l'àmbit dels estudis històrics i literaris, i Alcover, Moll i Coromines en l'àmbit dels estudis lingüístics. El «redreçament» lingüístic del qual parla Fabra remet ensems a una èpica dels orígens, de la davallada i de la represa.

Ben entès, cap de les disciplines lingüístiques esmentades suara no té com a objectiu intrínsec la codificació normativa d'una llengua, per bé que totes contribueixen a una definició dels elements de la llengua conjuntament amb la seva evolució. Ara bé, són aquestes disciplines les que, en temps de Fabra, orienten els treballs de codificació normativa d'una llengua literària moderna. I una codificació basada en criteris fornits per aquestes disciplines té una base científica.

En resum, la restauració del català literari modern «no es podia realitzar sense una coneixença perfecta de la llengua antiga i dels dialectes actuals [...] no es podia realitzar sense una coneixença exacta de les lleis de l'evolució del llenguatge i de la història de les altres llengües literàries» (Fabra 1915).

2.5 *Els interessos i l'objectiu de Fabra*

Fabra era, però, un home pràctic. Si mai va tenir interessos d'immergir-se en el camí de la filologia i la lingüística acadèmiques i professionals, aviat foren bandejats en favor de l'obra comuna de la reforma ortogràfica i la codificació lèxica i gramatical del català literari modern (Pla 1969: 63-98; Coromines 1971: 393-417; Aramon 1982: 33).¹¹ Aquest vessant de la seva personalitat es fa evident de ben jove i no li lleva en absolut el

11. Per a una versió més crítica o matisada de la relació entre la dedicació científica de Fabra i la seva dedicació a la codificació del català literari –«l'obra de redreçament del català»–, vegeu Mascaró (2006).

rigor i l'aproximació crítica al fenomen lingüístic. Així, un bon estímul per als seus treballs gramaticals són les mancances detectades en l'obra d'altres gramàtics i l'escassetat de descripcions gramaticals del català. La crítica de Fabra (1892; 1907b) a la gramàtica de Bofarull (Bofarull 1864; Bofarull i Blanch 1867) és explícita (Segarra, 1998: 31-35). El seu primer objectiu és, doncs, de cobrir absències en l'àmbit de la descripció i els instruments d'ensenyament del català (Lloret i Ramos 2006a; Fabra 2006), i també de difondre'n el coneixement. Aquest interès el menava també en la redacció de la *Gramática de la lengua catalana* (Fabra 1912) –incidentalment, la seva obra més interessant des del punt de vista de la descripció lingüística–, mal que fos amb el cor amarat d'escepticisme i basarda fins i tot –o sobretot– a l'hora de justificar-ne la utilitat primera:

No existe actualmente ninguna gramática catalana para uso de los castellanos; y, en realidad, apenas hace falta, pues contados serán los españoles de lengua castellana que sientan deseos de conocer un idioma que es hablado por más de tres millones y medio de españoles y cuenta con autores como Lull y Auzias March entre los antiguos, y como Maragall y Verdaguer entre los modernos. (Fabra 1912: v)

Les *Converses filològiques* són un altre exemple d'aquesta orientació pràctica, de la claredat d'objectius i de la consciència d'allò que hom duia entre mans. I també de la necessitat d'ampliar l'orientació normativa més enllà del cercle restringit d'homes de lletra. Cal entendre en el seu context la posició de Fabra quan afirma que la millor manera de «saber» una ortografia fixada no consisteix a conèixer-ne la justificació filològica, sinó a aprendre's de memòria la grafia dels mots, eventualment amb l'ajut de certes regles mecàniques (236, 237, 238). Fabra tenia clar que l'anàlisi gramatical demana justificació, però que la normativa establerta –ortogràfica, lexicogràfica i gramatical– demana submissió incondicional –i que una part no gens menor de la seva obra consistia a obtenir aquesta submissió dels catalans.¹²

12. Vegeu més avall §3.5.

3. LA CODIFICACIÓ DEL CATALÀ EN COMPARACIÓ AMB ALTRES PROCESSOS DE CODIFICACIÓ DE LENGÜES EUROPEES

Analtzar la reforma fabriana en el context històric, polític i social català i en el context europeu ajuda a entendre'n el sentit final i, doncs, a donar-ne una explicació. Ens hi hem referit breument al començament i és un fet prou conegut. Comparar-la amb altres processos de reforma lingüística permet fer-se una idea de certs aspectes de caràcter general i, sobretot, de determinats aspectes específics del cas català. Tractarem aquí, doncs, de casos i qüestions de planificació lingüística (Haugen 1966), específicament del que hom anomena amb més o menys encert la *planificació del corpus* (Haugen 1983),¹³ és a dir el procés de codificació, elaboració i desenvolupament del sistema lingüístic –gramàtica, lèxic, terminologia, recursos expressius–, i ens limitarem a casos de proximitat relativa. En l'exposició seguirem un criteri selectiu d'ordre conceptual, no pas històric, i necessàriament parcial.

Allò que tots els processos de reforma i d'establiment de llengües tenen en comú és la convicció explícita o implícita que certs aspectes de l'evolució lingüística són el resultat de la intervenció humana en aquest fet natural i cultural que és un llenguatge natural i que està subjecte a una dinàmica interna pròpia –allò que Edward Sapir (1884-1939) anomenà *deriva* (*drift*) (Sapir 1921 [1970]) cap. VII, especialment pàg. 154-156)–,¹⁴ dinàmica que escapa al control dels parlants. Encara que sovint l'objectiu d'aquesta intervenció planificada i conscient hagi estat l'elaboració d'un codi de representació escrita de la llengua, també és veritat que aquest darrer sol repercutir en la llengua oral, la qual precedeix l'existència de l'escriptura i se'n perpetua més enllà, tot rebent-ne la influència.

13. Quant a la teoria de la planificació, es pot consultar Lamuela (1993). Lamuela (1994) va encunyar el terme de *planificació de l'estructura*. Res a veure, doncs, amb els corpus literaris, els corpus textuais o la «lingüística de corpus», ni tampoc amb les «llengües corpus» en el sentit de Langslow (2002) o llengües «mortes» que han deixat una abundosa documentació escrita.

14. El terme *deriva*, més que no pas el terme *moviment* emprat en la traducció catalana, reflecteix més visualment la idea que vol transmetre *drift*.

3.1 La qüestió de la llengua i la reforma lingüística

Un dels primers problemes amb els quals s'enfronta el codificador d'una llengua és la tria de la base lingüística en la qual s'ha de fonamentar el model de llengua que serà proposat com a llengua estàndard, literària, oficial, etc.

El cas italià és exemplar, per tal com té una llarga tradició, es planteja obertament i té una significança particular en la formació de l'Estat nació italià. La *questione della lingua* és recurrent des que l'encetà Dante Alighieri (1265-1321) en el segle XIV, en el context de l'accés de les llengües vernacles a l'escriptura, de l'elaboració d'un *volgare illustre* i, encara, de la seva eventual promoció a l'estatus de llengua nacional.¹⁵ Represa amb èxit per Pietro Bembo (1470-1547), prolongà la seva vigència més ençà.

Més pròxim a Fabra i al seu temps és el debat sobre la *questione della lingua* al llarg del segle XIX, en el període de la unificació italiana i la creació d'un nou Estat nacional. Llavors com abans, la polèmica se centrà en la tria de la base lingüística per a la constitució del model de llengua nacional. Hi intervingueren de forma significada l'escriptor Alessandro Manzoni (1785-1873) (1943a i b) i el lingüista i dialectòleg Graziadio Isaia Ascoli (1829-1907) (1975).

Si bé l'objectiu era clar:

[...] giacchè, dopo l'unità di governo, d'armi e di leggi, l'unità della lingua è quella che serve il più a rendere stretta, sensibile e proffitevole l'unità d'una nazione (Manzoni 1943),

els criteris eren divergents. Mentre que el primer afavoria la tria del dialecte florentí parlat –no de la llengua toscana de les grans figures literàries de l'Humanisme– i la seva difusió arreu de l'Estat, el segon, atenent criteris d'història de la llengua i a la situació sociolingüística italiana, defensava una política de la llengua respectuosa alhora amb la tradició escrita i amb els dialectes com a formes d'italià col·loquial. D'una banda, la llengua literària s'havia enriquit amb l'aportació d'altres dialectes no toscans i, de l'altra, el toscà actual ja no coincidia tampoc amb el toscà de

15. Val a dir que, per a Dante, el *volgare illustre* era abans que res un model de llenguatge poètic. Fou Giovanni Boccaccio (1313-1375) qui l'estengué a la prosa.

l'època humanística; en realitat la llengua literària no coincidia amb cap dialecte actual. Ascoli proposava, doncs, el manteniment simultani d'un model de llengua escrita basat en la tradició literària i dels dialectes com a varietats orals i regionals de l'italià. El seu criteri prevalgué.

La *questione de la lingua* va tornar a suscitar-se en la dècada dels anys seixanta del segle passat arran d'un polèmic article de l'escriptor i cineasta Pier Paolo Pasolini (1922-1975) (1964). Resumint, hi defensava la tesi que l'italià estàndard no s'havia arribat a imposar a Itàlia i contraposava el «model humanista» de l'italià de la tradició escrita –una llengua escrita no parlada per ningú– al «model tecnològic» de l'italià nascut arran de les migracions internes sud-nord i de l'emergència d'una burgesia industrial hegemònica a l'entorn del nord industrialitzat de la Llombardia i el Piemont –Milà, Torí– i dels mitjans de comunicació de massa. En la controvèrsia subsegüent intervingueren alguns dels lingüistes italians més destacats (Parlangèli 1971).

Però la «qüestió de la llengua» no sempre es planteja en els mateixos termes. Coneixem casos de doble estandardització (noruec) i de coexistència conflictiva perllongada de dos models de llengua, amb una posterior interpenetració i convergència (grec).

Aquest darrer cas és particularment allisonador. El grec bizantí mai no es va sostreure del record reverencial envers la llengua clàssica i, de fet, fou el prestigi d'aquesta darrera el que mantingué unificada la llengua durant el període de la dominació otomana. Ja llavors, però, es manifestaren les tensions entre les formes vernacles i les formes sàvies de la llengua. Adamantos Korais (1748-1833) intentà una via conciliadora, i és considerat el «pare» del *katharevousa* o 'grec depurat i embellit'. Si de bell començ les actituds arcaïtzants i les actituds populars caracteritzaren l'antagonisme de certs grups socials (l'administració civil, la jerarquia eclesiàstica, els militars vs. els intel·lectuals radicals), la proposta de Korais rebé el suport de les classes que lideraven el procés cap a la independència (la burgesia mercantil i les classes il·lustrades).

Dos models de llengua, el *katharevousa* –acostat a la llengua clàssica– i el *dimotikí* –o llengua del poble–, competien per l'hegemonia. El que estava en qüestió era quin model representava la continuïtat genuïna de la llengua clàssica i, doncs –segons l'argumentari de l'època–, quin era el més adequat a l'expressió literària. Els partidaris de l'un o de l'altre compartien, per tant, el reconeixement de l'origen de la legitimitat de la llengua. D'ençà de la guerra de la independència (1821-1828), amb la constitució del nou Estat, el *katharevousa* fou adoptat com a llengua ofi-

cial, però la «qüestió de la llengua» o Γλωσσικό Ζητήματα es polaritzà a l'entorn d'aquestes dues opcions. Cap a la dècada del 1880 el *dimotikí* havia guanyat força terreny. De llavors ençà, la tria del model de llengua oficial s'ha alternat en funció del signe polític del partit en el poder. Tot amb tot, l'evolució sociolingüística ha menat cap a una progressiva integració de totes dues formes de grec modern.

La relació entre *katharevousa* i *dimotikí* fou considerada per Ferguson (1959) un cas prototípic de «diglòssia», però aquesta atribució és esquemàtica almenys en tres respectes (Alexiou, 2002: 37-38). En primer lloc, el *dimotikí*, després de diversos intents des del segle XVI, ha estat codificat; en canvi, no existeix una forma estàndard homogènia del *katharevousa*, atesos els diversos graus d'arcaisme i de purisme que presenta, com a conseqüència del compromís entre arcaïtzants i col·loquialistes, imposat per l'Estat a principis del segle XIX. Segonament, d'ençà de 1880 el *dimotikí* ha estat emprat en la literatura de creació i, a diferència de qualsevol altra varietat baixa d'altres casos de diglòssia, el seu ús té prestigi i no és pas índex d'inferioritat social. Finalment, totes dues varietats de grec han estat emprades alternativament com a llengües oficials de l'Estat i el *dimotikí* ha estat sempre present a l'escola, adés tolerat adés amb caràcter oficial.

No cal dir que, tot i la referència constant de Fabra a la llengua literària antiga, el condicionament que aquesta hauria pogut exercir en la realitat social i lingüística catalana de l'època i en la percepció dels mateixos catalans no era ni de bon tros comparable als casos italià o grec. No debades s'havia produït la discontinuïtat cultural.

El cas noruec, amb l'establiment de dos models de llengua estàndard escrita, té tot un altre origen i una altra dimensió. Les llengües escandinaves tenen una llarga història de convergències i divergències, i aquestes reflecteixen la història política de les nacions escandinaves. Noruega, històricament una colònia de Dinamarca, se n'independitzà en 1814 i s'incorpora al regne de Suècia –del qual s'independitzarà definitivament en 1905. El nacionalisme romàntic de l'època, amb l'èmfasi posat en la llengua com a distintiu de la nacionalitat, induí a una progressiva elaboració de la llengua noruega. Sense entrar ara en el detall del procés, retindrem que hi emergeixen dos models de llengua estàndard escrita en el si d'una sola llengua nacional. Amb intents d'unificació i reculades, aquesta situació ha perdurat fins al dia d'avui. Per bé que les diferències entre les dues varietats de llengua escrita són lingüísticament molt lleus, la significació i els valors que vehiculen són sociolingüísticament molt

rellevants. Totes dues varietats persegueixen la «noruegització» de la llengua, sigui partint d'una llengua culta escrita per les classes altes illustrades, una llengua llibresca molt influïda pel danès –el *riksmaal* o 'llengua del regne', promogut i codificat per Knud Knudsen (1812-1895), avui anomenat oficialment *bokmaal*–, sigui partint de la llengua popular oral, és a dir dels dialectes locals –el *landsmaal* o 'llengua de la terra', promogut i codificat per Ivar Aasen (1813-1896), avui anomenat oficialment *nynorsk*, i associat a l'expressió genuïna de la nació noruega.¹⁶

Per raons distintes, ni el model noruec, amb la perpetuació de la coexistència més o menys pacífica de dos models de llengua literària estàndard,¹⁷ amb valors socials i culturals distintes, ni el model grec –en el qual el pes de la llengua clàssica era una referència cultural unificadora i en el qual pràcticament cap dialecte no és la continuació de la koiné alexandrina–, amb una coexistència problemàtica de dos models de llengua, s'adeien a la concepció fabriana de la reforma lingüística i el seu objectiu. Tanmateix, aquesta també patí la tensió entre la llengua purificada i la llengua parlada, entre la força centrípeta de la llengua literària i la força centrífuga de la diversitat dialectal, entre models arcaïtzants i models «colloquialistes». Però aquestes tensions són consubstancials a tota reforma lingüística.

La tria fabriana de la matriu lingüística de base fou el català central, especialment un model de llengua urbana, amb dues reserves. D'una banda, el caràcter «composicional» de la normativa –en el sentit de prendre en consideració les diverses formes dialectals a l'hora d'establir opcions normatives unitàries (24), fins i tot en aquells casos que contradieien el criteri etimològic (45, 94, 95, 237)–; de l'altra, la importància cabdal atorgada a la llengua antiga com a font de renovació i restitució de la llengua literària (1, 49, 52, 97, 103, 106, 139, 576).¹⁸

De fet, el pensament de Fabra havia evolucionat des d'una consideració marginal dels diversos dialectes en la seva etapa de «contestació» fins a la defensa d'una «ortografia nacional» (Fabra 1906) i d'una més

16. Per a una exposició succinta, vegeu Haugen (1976: 403 ss.).

17. «Pacifisme» que no ha impedit de parlar d'una «guerra civil literària» al llarg del segle XIX (Haugen 1976: 405).

18. El tractament de la variació lingüística interna té en Fabra un caràcter metodològic i dia-crític. La política de la llengua que ha seguit la Secció Filològica de l'IEC en els darrers anys té un caràcter substantiu: incorpora la variació en el corpus normatiu, òbviament de forma limitada i selectiva. Les dues posicions són conseqüència tant del context polític respecte com de les expectatives de futur imaginades.

gran atenció a la diversitat dialectal en la seva etapa d'«institucionalització», en els termes assumits i desplegats per Murgades (2000). Ferrando (2000) ha resseguit i avaluat aquesta evolució –en la qual, certament, té un paper important el progressiu desenvolupament dels coneixements dialectològics. Plausiblement, l'actitud inicial de Fabra i altres autors de l'època en relació amb aquesta qüestió es guiava més per l'assumpció acrítica de les fronteres administratives internes (al capdavall amb una relativa base històrica) –la Catalunya «estRICTA», les Balears, València– que en partions dialectals fonamentades. La asimetria entre desenvolupament socioeconòmic i consciència nacional a Catalunya i als altres territoris feia la resta. Fos com fos, aquesta actitud va canviar significadament al llarg del temps i, fet i fet, en poc de temps.

La relació entre la llengua literària i els diversos parlars, entre aquella i la llengua de la capital, entre el barceloní del present i la llengua depurada, enriquida amb l'aportació de les fonts de renovellament principals –els altres parlars catalans i la llengua antiga–, i també la relació entre aquesta llengua emergent i el procés de construcció nacional, són formulades per Fabra (1907b) en aquests termes:¹⁹

En realitat, si cada escriptor escrivia en el seu català –no en el català de la gent ínfima de la seva encontrada sinó en el de la gent més culta– les divergències que apareixerien en la llengua literària no foren potser, ja avui dia, tan grosses com molts pensen, i és de creure, venint temps favorables a la nacionalitat catalana, que aquestes divergències anirien atenuant-se, i una compenetració s'aniria operant entre la llengua literària i el llenguatge de la capital: no el barceloní d'avui dia, sinó un barceloní tot altre, deslliurat de castellanismes, influenciat per tots els altres parlars catalans, enriquit, refinat: el futur parlar de la futura capital de Catalònia! (Fabra 1907: 369)

Eren moments d'optimisme polític i d'envigoriment de la consciència nacional. Fabra es referia, és clar, al «futur parlar de la capital de la futura Catalònia».

Una característica de l'obra de codificació empresa per Fabra és que, a diferència d'altres models, no es basava en una codificació preexistent d'una època anterior. Potser aquest darrer no és el model de codificació més estès, sobretot quan la feina s'encara per primera vegada o de cap i de nou, però un dels codificadors de primera fornada del txec modern,

19. Hem adaptat ortogràficament el text que segueix, procedent d'un escrit que és anterior a les normes ortogràfiques.

Josef Dobrovský (1753-1829) (1809), no es va fonamentar en un model de llengua existent entre les elits ni en el corpus literari antic, sinó en la codificació que Jan Blahoslav (1523-1571) (1571) havia establert més de dos segles abans. Fabra no hauria pogut seguir en cap cas aquesta via, atesa l'absència de referents dels quals es podia refiar. Altrament, la incapacitat d'imposar-se que havien tingut els diversos sistemes ortogràfics proposats al llarg del segle XIX era a l'origen de la necessitat objectiva de la reforma en esguard dels canvis polítics i culturals.

3.2 Tipus i qualificació de la planificació lingüística

És significativa la manera com els codificadors i reformadors d'una llengua han denominat o caracteritzat la seva obra. També cal reconèixer l'existència objectiva de tipus de reforma absolutament diferents segons l'estat inicial de la llengua i l'objectiu per assolir.

Així, si es tracta d'una llengua oral en el context d'una societat àgrafa i se la vol dotar d'escriptura, primerament cal triar un sistema d'escriptura i, a continuació, si és el cas, una ortografia determinada. Si la societat coneix ja un sistema d'escriptura, però no té una manera unificada d'escriure la llengua –com era el cas català en temps de Fabra–, el que cal és dur a terme una reforma ortogràfica que pot tenir un abast més o menys gran. Si, per contra, existeix una llengua que té una mil·lenària tradició escrita, però que pràcticament ja no es parla, i hom en vol recuperar l'ús oral, caldrà un procés de (re)vernacularització de la llengua escrita: aquest ha estat el cas de l'hebreu modern.²⁰ És a dir, l'antiga llengua de tradició textual ha esdevingut una nova llengua parlada mercès a un acte de voluntat col·lectiva pel qual uns parlants, tot reconeixent-se culturalment en aquella tradició i accedint-hi alguns mitjançant la lectura, han adquirit el coneixement i la pràctica d'una nova versió oral de la llengua antiga. Paral·lelament, aquest procés demana un grau important de modernització i desenvolupament de la llengua, i plausiblement de reforma.²¹ Hom pot diferenciar la renaixença lingüís-

20. Els sociolingüistes entenen per *vernacle* aquell estil de parla que trobem en l'expressió verbal espontània, la menys subjecta a control, la que no para esment en la forma, en la manera com es parla (Labov 1970). En un sentit ampli, *vernacle* pot referir-se a la llengua parlada.

21. Amb aquest objectiu van néixer el Consell de la Llengua (1889, de curta durada, refundat en 1904) i, en 1953, l'Acadèmia de la Llengua Hebrea (Rabin, 1973: 76-77). Les tasques més urgents

tica de la revitalització lingüística. Aquest darrer cas descriu el procés pel qual una comunitat en avançat estat de recessió lingüística i pràctic abandó de l'ús de la llengua tradicional crea, mitjançant mesures adients, una nova generació de parlants: el hawaià n'és un cas (relativament) reeixit.

D'altra banda, els termes amb els quals hom qualifica el procés de planificació del corpus permeten albirar la concepció pregona que hom se'n fa. Hom ha parlat de planificació, codificació, estandardització, reforma, modernització, desenvolupament, renaixença o, com en el cas del nostre autor, «redreçament» de la llengua. Aquest concepte ens remet a la idea que en un determinat moment s'havia «torçat» l'evolució espontània de la llengua catalana i solament un acte de voluntat i d'intervenció conscient sobre la llengua podia restablir-ne l'ordre. «L'obra de redreçament de la llengua» remetia, doncs, necessàriament al coneixement de la llengua literària històrica, de la qual calia recuperar lèxic i extreure criteris per a la resolució de qüestions sintàctiques (1, 576), tant com «l'obra de depuració» –expressió reiteradament usada en les *Converses*– remetia a la superació de la influència històrica i abassegadora del castellà. L'eradicació dels elements forasters, doncs, no podia privar-se de la complementària recuperació d'arcaïsmes sempre que aquests fossin necessaris.

3.3 *Modernització i desenvolupament vs. purificació de la llengua*

Tot sovint, la qüestió percebuda com a més urgent en el procés d'estandardització d'una llengua en una societat moderna ha estat, quan no s'hi ha equiparat, la necessària renovació i modernització del cabal lèxic –és a dir, el desenvolupament de la terminologia, la generació de neologismes, una opció selectiva en relació amb el manlleu i el calc–, i també el desplegament de recursos formals i expressius –entre els quals, la fixació d'una llengua literària. Per a molts autors, planificació lingüística i estandardització són sinònims de modernització i desenvolupament.

Al mateix temps, però, hi ha qui posa l'èmfasi en la qüestió de la

que calia afrontar eren les relatives al desenvolupament terminològic i neològic, i –ateses les característiques específiques del cas– a la pronúncia.

«purificació» de la llengua, en l'eradicació d'elements no genuïns, sobretot en aquelles circumstàncies de predomini i d'intrusió d'una llengua aliena. Si haguéssim de creure les manifestacions explícites de Fabra, si realment el «redreçament» equivalia a «descastellanització», cal situar el seu concepte d'estandardització –en la fase codificadora– en línia amb aquesta segona perspectiva. La «depuració» –el terme que Fabra emprava de preferència– era part substancial de l'elaboració d'una llengua apta per a les necessitats de la vida moderna.²²

Ben entès, aquestes dues concepcions no s'exclouen l'una a l'altra. Conceptualment, és una qüestió d'èmfasi; a la pràctica, la purificació de la llengua s'inclou en el desenvolupament lèxic i gramatical.

Així, la codificació del txec modern va implicar un procés de «desgermanització» de la llengua (Millet 1983), la del finès una eradicació d'elements procedents del suec (Sauvageot 1973, 1983) i la del turc una eradicació d'elements perses i àrabs en el marc d'una «desislamització» lingüística i cultural i d'una «laïcització» social que tenia com a objectiu apropar la nova República de Turquia, fundada per Mustafa Kemâl (Atatürk) (1881-1938),²³ al context polític europeu occidental, començant pel rebuig de l'alfabet àrab i l'adopció de l'alfabet romà.²⁴ El mateix Atatürk impulsà de manera immediata la reforma lingüística –imposant el canvi de sistema alfabètic des de 1924, finalment aprovat per llei el 1928, i d'aplicació obligatòria des de 1929 (Bazin 1983).

També fou característica de la codificació del txec la influència del paneslavisme que acompanyà el desvetllament de la consciència nacional i l'emancipació progressiva de la dominació de l'alemany. La reforma txeca, com la catalana, s'inscrivia en una «Renaixença nacional» (1770-1848). D'acord amb la mentalitat dels patriotes txecs dels anys trenta del segle XIX, qualsevol mot eslau era potencialment, mitjançant una adaptació fonològica, un mot txec (Millet 1983: 493). Paneslavisme i emanci-

22. Ocasionalment, Fabra es refereix a «l'obra de depuració i fixació del català literari» (315, 575).

23. *Atatürk* 'pare-turc', nom amb el qual és més conegut Kemâl, fou conseqüència de la reforma mateixa, quan una llei de 1934 obligà tot ciutadà de la República a adoptar un nom d'etimologia turca.

24. Aquest canvi alfabètic tan dràstic tenia motivacions no solament ideològiques i polítiques, sinó també lingüístiques, atesa la diferència estructural entre el turc i les llengües semítiques. L'alfabet àrab és inadequat per a la representació d'un sistema vocàlic tan variat i complex com el turc. Tot i així, l'adopció de l'alfabet romà significava una revolució cultural de gran abast, ateses les connotacions culturals i religioses i la radicalitat del canvi. Reformes molt menors han mogut gran enrenou i resistència –la recent reforma ortogràfica de l'alemany (1996) fou molt contestada i pledejada. L'acord ortogràfic interestatal per al portuguès (1990) encara no ha estat ratificat per tots els països lusòfons. Els països francòfons tenen pendent de fa anys unes reformes ortogràfiques mínimes.

pació nacional dugueren aquests primers reformadors a creure que al capdavant no existia sinó una sola llengua comuna a tots els pobles eslaus, de la qual el txec no era sinó un dialecte: aquest convenciment els menà a cercar la innovació de recursos lèxics arreu del món eslau (Millet 1983: 490-491).²⁵

A la reforma gramatical i ortogràfica del txec iniciada per Dobrovský s'afegeix definitivament l'obra lexicogràfica de Josef Jungmann (1773-1847), el diccionari txec-alemany (1835-1839), el qual, ultra un recull històric de la llengua antiga i de les fonts orals, oferia també un important corpus terminològic que havia de renovar la llengua i fer-la apta per a l'expressió científica. En aquest sentit no fou un mer complement del model humanístic impulsat per Dobrovský. El decalatge entre aquest model i la llengua oral fou superat per la reforma de la sintaxi entre els anys 1910 i 1930 (Millet 1983: 488-489), en la qual tingué un paper destacat Jan Gebauer (1838-1907).

Jungmann manllevà al voltant de 1800 eslavismes, entre termes tècnics i vocabulari general, amb predomini ampli d'aquest darrer, bona part del qual integrat per dobles de mots ja existents i emprats habitualment. En bona mesura esdevingueren substituïts poètics d'altres mots txecs, i contribuïren, doncs, a un desenvolupament estilístic de la llengua.

Un altre paralelisme entre la reforma txeca i la catalana és que els membres de la primera generació de reformadors, la de Dobrovský, tenien una mirada arqueològica envers la llengua, la qual cosa els induïa a un treball filològic i crític de publicació dels monuments antics, mentre que els de la generació següent, la de Jungmann, eren més creatius i creien fermament en la possibilitat i en la necessitat de fer ciència en txec (Millet 1983: 489-494). Al mateix Dobrovský, se li ha atribuït una manca de fe en l'avenir de la llengua (Millet 1983: 493-494). A Catalunya, els homes de la Renaixença també tenien una actitud més arqueològica i filològica i una confiança menor en les funcions socials que el català era cridat a acomplir i podia acomplir. La generació de Fabra capgirà aquesta actitud (Fabra 1918a).

Ara bé, podria haver tret profit Fabra d'un eventual panromanisme ideològic i cultural? Sense menystenir el caràcter comparatiu dels arguments fabrians, en el sentit d'atendre als fets del francès, de l'italià, de

25. Hom troba encara viu un cert paneslavisme entre els membres del Cercle de Praga pràcticament un segle més tard (Cercle Linguistique de Prague, 1929) i, malgrat la fundació del nou Estat txec (1920) i la normalització de la llengua, l'actitud vigilant envers la influència alemanya persistia.

l'espanyol, del portuguès, etc., a l'hora d'establir les formes del vocabulari i les regles de la gramàtica del català modern,²⁶ Fabra no hauria pogut acceptar que qualsevol mot d'una llengua romànica fos un mot potencial del català –com tampoc no hauria negat per principi que certs mots no poguessin arribar a ésser-ho. A diferència del cas txec, en el qual les llengües en conflicte, alemany i txec, pertanyien al grup germànic i al grup eslau, respectivament, català i castellà són massa propers genèticament per a acceptar el trasllat acrític de la concepció dels primers reformadors txecs a les solucions catalanes. Com van fer notar Garvin i Mathiot (1960: 785), l'estandardització d'una llengua aconpleix una funció interna, *cohesionadora* o *unificadora*, en relació amb el grup i una funció externa, *separadora*, en relació amb altres grups veïns. La necessitat d'individuació lingüística (§ 2.3) exigeix aquest procés de diferenciació –no és, doncs, cap arbitrarietat en relació amb l'objectiu perseguit.

3.4 *Polítiques de la llengua*

3.4.1 Fabra formula, ho hem vist indirectament, l'objectiu últim de la seva obra de codificació com l'aspiració «que Catalunya posseeixi una veritable llengua nacional, la llengua moderna que hauria sortit de la nostra gloriosa llengua medieval sense l'acció pertorbadora de l'espanyol» (346). L'objectiu –el «redreçament» tan sovint alludit– és més fàcil d'enunciar que de concretar en un conjunt coherent de propostes globals i de detall que definiran el «català literari». Fabra es proposà aquest objectiu i hi reeixí (Pla 1969).

Calia plantejar una sèrie de qüestions que havien de definir una determinada política de la llengua en el procés codificador:²⁷ el model de llengua, l'ortografia, la depuració i la renovació lèxiques, amb la conseqüent gestió de les interferències lèxiques, les fonts de renovació (arcaïsmes, dialectalismes, neologismes, terminologia, formació de mots per derivació i composició, manlleus), i també un munt de qüestions que se'n segueixen i que demanen un pronunciament: polimorfisme, duplicitats

26. L'ús que més amunt s'ha fet de l'adjectiu *panromàniques* (§ 2.2) s'até estrictament a aquest vessant comparatiu i tècnic, sense cap altra mena d'implicacions.

27. Entenem aquí per «política de la llengua» la referida a la planificació del corpus en el sentit exposat anteriorment. És a dir, la definició de les prioritats, criteris, instruments, àmbits d'actuació, solucions, etc. en la gestió dels problemes de codificació lingüística, com els indicats a continuació.

semàntiques, desplaçaments semàntics, efectes estilístics; així com certs excessos: hiperarcaïtzació, hiperdepuració, hiperdialectalització, etc. No res menys, calia operar en el camp de la interferència i del calc sintàctics.

Sobre la selecció de la base empírica del model de llengua, res no direm aquí, car ha estat comentat a § 3.1. Quant a l'ortografia, hom adoptà una combinació de criteris, en primer lloc l'etimològic, sense menys-tenir el fonètic ni el de la tradició gràfica autòctona, i esguardant el caràcter compositiu de la normativa, del qual ja s'ha fet esment. Les qüestions lèxiques ocupen bona part de l'obra de redreçament del català.

Enlloc com a les *Converses* es fan paleses la precisió i la cura amb les quals Fabra es lliurava a l'obra de depuració lingüística, isolava els fenòmens, hi aplicava el bisturí, i cisellava el català literari. Per dir-ho expressivament, Fabra filava molt prim. Ho veurem tot seguit.²⁸

3.4.2 Quant a la interferència lèxica o manlleu desproporcionat i innecessari de mots espanyols (castellanismes),²⁹ esporgar-ne la llengua era el primer objectiu.³⁰ Calia, però, ésser tan implacable amb els castellanismes palesos com sever amb el castellanisme lèxic i sintàctic ocult. Allora calia ésser caut en llur determinació –tot evitant actituds ultranceres no fonamentades, que veien castellanismes on no n'hi havia.

Així, la detecció de castellanismes flagrants, fàcilment identificables per la seva forma –com *puesto*, *cuento*, *ruedo*–, no presentava gaires problemes. Més vigilància demanaven castellanismes del tipus *tonelada*, *estribació* i *enterar*: els primers perquè «tenen una forma que pot ésser igualment catalana i castellana»; els segons perquè «han estat investits

28. Per a una informació sistemàtica dels trets que caracteritzen l'aportació de Fabra en els diversos nivells de la llengua, vegeu Ginebra i Solà (2007), especialment el capítol cinquè. Altrament, Bonet (1991) ofereix una classificació exhaustiva i una detallada exposició del contingut temàtic de l'obra gramatical de Fabra i de l'evolució del tractament descriptiu i normatiu dels fets lingüístics; pel que fa a les *Converses*, vegeu especialment els capítols tercer i quart.

29. No hem sabut trobar el mot *barbarisme*, tan profusament emprat més tard entre els difusors del català normatiu, en les edicions prèvies del text de les *Converses*. En l'edició que se'n dona en aquest volum d'*Obres completes* apareix dues vegades: en la *conversa* 860, en la qual, tanmateix, no és emprat metalingüísticament, sinó com un element del llenguatge objecte: Fabra hi corregeix *barbrisme* per *barbarisme*. Solament en la *conversa* 912 és emprat en el sentit metalingüístic, l'únic que aquí interessa. Totes dues *converses* s'afegeixen per primera vegada al corpus de les *Converses*.

30. Tota llengua manlleua mots d'altres llengües; el lèxic de tota llengua conté manlleus, sincrònics i diacrònics. Però quan el manlleu és asimètric –manlleus desproporcionats quant al nombre i unidireccionals quant a l'origen–, podem trobar-nos davant un símptoma de decadència lingüística irreversible (Dressler 1987).

d'una forma catalana»; els tercers perquè «solament ens són revelats per llur absència en els textos antics i pel fet de trobar-hi les idees que avui denoten expressades constantment per altres mots» (1). La descoberta d'aquests darrers demana coneixements filològics pregons. Hi ha, d'altra banda, castellanismes més ocults encara i «potser més humiliants»: consisteixen en el canvi del significat d'un mot català per la influència d'un mot castellà, per exemple, l'ús de *lliurar* per *deslliurar*, sota la pressió del cast. *librar*, etc. (1) o –afegim– l'ús d'*arç* –l'arbust– per *auró* –l'arbre–, sota la pressió del cast. *arce*.

Com a fonts de la renovació lèxica tenim, en primer lloc, els processos morfològics interns de la llengua, com la formació de mots derivats a partir de primitius o viceversa. La substitució de castellanismes de la mena *abono*, *cobro* es basarà en la formació de derivats postverbals per sufixació: de *abonar*, *cobrar* es formaran *abonament*, *cobrament*. Altres vegades, en canvi, ja existeixen mots alternatius que fan innecessari el mot no sufixat; així, el castellanisme fonèticament adaptat *anticipo* serà substituït per la forma catalana *anticipació*, de *anticipar* (en el sentit de “avançar-se”) o el castellanisme, també adaptat, *dissimulo* serà substituït per *dissimulació*, de *dissimular* (és a dir, un verb amb la mateixa forma lèxica en totes dues llengües dóna lloc a tipus derivatius diferents en cada una). Altres vegades, en fi, pot donar-se el cas que existeixin sinònims preferibles; així: el castellanisme *anticipo* (de diner) serà substituït per la forma autòctona *bestreta*, relacionada amb *bestreure*. Inversament, hi ha casos en els quals l'eradicació i la substitució del castellanisme en un mot primari ens donen la solució per al derivat, sigui amb sufix sigui sense sufix: si *ahorrar* és substituït per *estalviar*, automàticament *estalvi* s'imposarà a *ahorro*. En la formació de nous mots cal mantenir els afixos autòctons: la productivitat del sufix català *-er* (*fuster*, *ferrier*, *forner*, etc.) bastaria per eradicar certs manlleus castellans en *-ero*: *bomber* i no *bombero* –per bé que no s'ha de recuperar el sufix allí on l'esguerro es troba ja en el radical: *cendrer* i no *cenicer*, *impermeable* i no *xubasquer*, segons cast. *cenicero* i *chubasquero*, respectivament (6), com no s'ha de confondre tota terminació castellana *ero* amb aquest sufix: hi ha un sufix cast. *-dero* que no correspon al cat. *-er*, sinó al cat. *-dor* (*duradero* / *durador*), i la substitució del castellanisme *embarcadero* no és *embarcader*, sinó *embarcador* (2). Ara bé, cal mantenir la diferenciació que presenten català i castellà en l'ús de determinats sufixos, encara que existeixin els corresponents en cada llengua. Així, si bé existeix una correspondència entre cast. *dero* i cat. *dor*, no s'ha de menystenir el fet

que aquest darrer pot adquirir un valor passiu o actiu, la qual cosa no s'esdevé en castellà: cat. *segador* significa adés 'segable' adés 'el qui sega'; *llegidor* significa adés 'llegible'—dit d'un llibre— adés 'lector'—dit d'una persona que llegeix— (98). S'escau sovint que en una situació de subordinació lingüística, els parlants renunciïn a aplicar les regles de derivació pròpies de la llengua subordinada i es limitin a manllevar directament els derivats aliens,³¹ i donin lloc, així, a una sèrie de dobles inapropiats de la mena de *nen - ninyera*; *paper - papeleta*; *eixamplar - ensanxe*, *endra - cenicer*, *estiu - veranejar*, etc.³² (7).

Una segona font de renovació lèxica és el recurs a la llengua antiga: en aquest cas no es tracta solament d'una font de renovació, sinó de legitimitació de la llengua. Són munió les propostes fetes per Fabra en aquest sentit, tot sovint acompanyades de citacions d'autoritat dels nostres clàssics medievals. I no solament se'n poden manllevar mots, sinó també reintroduir derivats morfològics que la llengua moderna desconeixia. Ara bé, cal prendre certes precaucions. En el moment de reintroduir un arcaisme cal fer-ho respectant el significat de l'original—la qual cosa no impedeix que posteriorment el mot assumeixi altres valors—, és a dir, no se li ha d'atorgar un significat novell per ignorància de l'original o a gratcient. Així, *capténir-se* no vol dir *adonar-se*, com creien alguns, sinó *comportar-se* (360). Igualment, cal evitar que hi interfereixi la significació castellana: cat. *besllumar* no vol dir el mateix que cast. *vislumbrar*—significació que el català expressa, per exemple, amb *albirar*—, sinó 'deixar passar un cos translúcid la claror a través seu'—d'on *besllum* 'llum o claror que deixa passar un cos translúcid' i *de besllum* 'contra claror' (462). La racionalitat a la qual respon el principi del respecte del significat original dels manlleus de la llengua antiga és que, si no ens hi atenim, «establirem arbitràriament un divorci entre el lèxic antic i el modern» (48).

Hom no solament pot manllevar de la llengua antiga «mots plens», sinó també «mots i morfemes gramaticals»: conjuncions o locucions conjuntives com *per tal que*, *per tal com* (50), *en esguard de*, *per esguard de*, etc. (103); afixos com *-ença* o *-ança*, *-ment* (87) (*tardança*, *prometença*, *robament*, *esdeveniment*).

També el recurs al vocabulari dialectal és una font d'innovació en la llengua estàndard, sigui mitjançant la incorporació pura i simple d'un

31. La pèrdua generalitzada de la productivitat de les regles pròpies de formació de mots és una de les característiques dels processos de decadència lingüística irreversible (Dressler 1987).

32. Pels respectius *mainadera* (format sobre *mainada*), *papereta*, *eixample*, *cenrer*, *estiejar*.

mot, com en el cas de *faisó* (458), sigui mitjançant una ampliació semàntica, com en el cas d'*andana* (488). Els exemples són nombrosos, tot i que no ho són tant com els anteriors. En relació amb aquest punt, Fabra es planteja la qüestió del polimorfisme en la llengua literària, del qual no era, és clar, partidari, llevat de casos molt específics. Així, concedeix: «Bé que s'accepti *oronell* al costat d'*oreneta*» –que són dos mots diferents–, però «altra cosa és que la llengua literària accepti totes les variants dialectals d'un mateix mot» –així, seran rebutjats *areneta* i *aureneta* en favor d'*oreneta* i, per la mateixa raó, seran rebutjats *ginoll* i *jonoll* en favor de *genoll* (538).³³ Igualment, cal evitar, en la llengua estàndard, la proliferació de significacions dialectals associades a una mateixa forma –com en el cas d'*arreu* (770). Una vegada més, al costat dels mots manllevats, trobem també afixos derivatius que, per bé que poc usats fins llavors en la llengua literària, hom proposa de reintroduir; n'era un cas emblemàtic el sufix *-ívol*: *asprívol*, *baronívol*, *escoltívol*, *tardívol*, etc., recollits i emprats profusament per Verdaguier (24).

Una altra font d'innovació lèxica és la creació de mots nous o formacions neològiques i encara el desenvolupament de termes nous o terminologia. Els primers poden ésser en part mots derivats, sobre els quals alguna cosa s'ha dit; però també poden ésser lexemes de nova creació. Quant a la terminologia, que la vida moderna genera de manera tan abundosa com asimètrica –hi ha llengües que en són bàsicament generadores (avui en dia abassegadorament, no tant en temps de Fabra, l'anglès) i llengües que en són bàsicament receptores–, hom pot seguir polítiques diferenciades (Fargas 2004; Colomer *et al.* 2006; Termcat 2006).³⁴ Fabra no es planteja d'una manera explícita ni la qüestió de la neologia

33. En altres casos, no es considera la concurrència de formes, sinó la necessitat taxativa de la substitució d'una forma per una altra, com en la recomanació d'escriure *albirar* i prescindir d'*obirar* (497). Val a dir que, per raons òbvies, aquest criteri, apropiat per al lèxic, no s'aplica amb el mateix rigor a la morfologia verbal (Badia 2005: 37).

34. Una mostra de la importància desigual atorgada a la terminologia en temps de Fabra i avui dia és la creació del Centre de Terminologia Catalana o TERMCAT (1985), el qual té com a objectiu l'elaboració, la difusió i la coordinació de la terminologia catalana. En aquests darrers vint anys, la seva abundosa i continuada producció certifica el creixement exponencial de la terminologia a nivell global i la urgència de la seva adaptació a nivell local. Ultra els nombrosos vocabularis i diccionaris terminològics dels diversos àmbits de l'activitat humana, hom pot consultar els criteris de normalització terminològica i una bona mostra dels termes i neologismes aprovats (Termcat 2006). Noteu que la funció del TERMCAT no és *normativitzar* creacions lèxiques, sinó *normalitzar* adopcions i adaptacions terminològiques. La terminologia, entesa com a creació de *termes*, té un caràcter experimental; la lexicografia normativa reconeix i sanciona fets ja decantats o els decanta definitivament.

ni la de la terminologia. Aquest darrer terme no apareix en les *Converses* i les poques vegades que apareix *neologisme* té una connotació pejorativa. Això no vol dir, és clar, que neologia i terminologia no hi siguin presents. La primera està representada per les fonts de renovellament lèxic comentades anteriorment –estrats de llengua diacrònics i dialectals, processos morfològics regulars, manlleus (vegeu *infra*). L'absència conceptual de la segona té una multiplicitat de causes i reflecteix una diversitat de factors: el caràcter primerament «nacional» de la reforma i, doncs, d'autonomia i autoafirmació lingüístiques; l'atenció prioritària al lèxic comú (tot i el relleu donat en la pràctica a terminologia científica elemental en el *DGLC*); l'aïllament relatiu del país; la manca d'una activitat científica desenvolupada primordialment en català;³⁵ l'escàs desenvolupament dels mitjans de comunicació; la inaccessibilitat pública de la terminologia especialitzada (termes mèdics, jurídics...), etc. En tot cas, en la pràctica predomina el recurs al manlleu culte (grecollatí).

Hi ha un camp en el qual Fabra s'endinsa ocasionalment: el món dels esports i, en particular, dels nous esports vehiculats sobretot en anglès, com el futbol i el tennis. Curiosament, en considerar-ne la terminologia original i el seu efecte sobre el català, li interessen d'antuvi qüestions fonètiques i ortogràfiques. Així, nota el desplaçament de l'accent que es produeix en els manlleus de l'anglès i l'alteració del vocalisme que implicarien certes grafies. Vegeu pel que fa a *futbol* i la seva terminologia, les *converses* 356, 359, 748, 792.³⁶ Mentre que pretén evitar pronúncies errònies, Fabra no té pressa a «escriure aquests mots a la catalana» –com ja s'havia fet amb *football* i *goal*, adaptant-los a la grafia i la pronúncia catalanes (*futbol*, *gol*), sinó que en preveia la substitució per mots catalans –com es feia amb *goal keeper* i *referee*, substituint-los per alternatives lèxiques, *porter* i *àrbitre*–:³⁷

Essent, com creiem, mots que havem de procurar de reemplaçar per denominacions catalanes, és sens dubte preferible, mentre els usem provisòria-

35. Ben entès, la terminologia científica és molt àmplia i abraça camps molt diversos, però no és l'única; existeix una terminologia lligada a activitats socioeconòmiques específiques (la pesca, l'agricultura, la indústria tèxtil, el comerç, els esports, etc.).

36. Ginebra i Solà (2007: 198-199) comenten el cas i resumeixen en un quadre les diverses opcions gràfiques i llurs conseqüències en la pronúncia.

37. Política de difícil universalització; vegeu *handbol*, *hoquei*, *estics*, *basquetbol*, *pivot*, *orsai*, *voleibol*, *boxa*, *ring*, *gimcana*, etc. (tots ells inclosos en el *DIEC-2*).

ment, de conservar-los llur aparença exòtica i no pas de vestir-los a la catalana, cosa que més aviat dificultaria llur bandejament. (359)

A cavall de la neologia i la terminologia hem entrat dins l'ample món del manlleu. Aquest és un camp sensible, atesa la invasió de castellanismes motivada per la supeditació de la llengua i, doncs, llur condició habitual d'interferència lèxica.

Per a Fabra, cal reconèixer el manlleu allí on és i, allí on no és, cal reconèixer-hi el mot genuí. Així, adverteix que molts mots titllats de gallicismes són arcaïsmes catalans –*blasmar*, *agençar*, *ostatge*– (513) i també adverteix contra les transposicions del significat –*abillar* no significa *vestir*, com en francès actual, sinó *ornar*, com en la llengua catalana antiga (i també en francès antic): és, doncs, en tot cas, un manlleu del català antic (69). A més del problema lèxic, els manlleus comporten altres problemes: ortogràfics, fonètics i morfològics. Distingeix els mots patrimonials o hereditaris, transmesos per via popular d'acord amb les lleis de l'evolució fonètica del català, dels mots cultes manllevats del llatí: mentre que rebutja el castellanisme *abreviar*, accepta *abreujar* i *abreujament* –però no condemna, en canvi, els llatinismes *abreviació*, *abreviatura*, etc. (105). Quant a la política d'adopció de llatinismes o hellenismes per via de manlleu culte, cal atènyer-se al mot original en la seva adaptació i evitar el castellanisme ortogràfic o morfològic (3):³⁸ *trapezi* (de *trapeziu(m)*) i no *trapeci*, *olfacte* (de *olfactu(m)*) i no *olfat*. Així mateix, quant a certs aspectes gràfics, cal distingir els mots hereditaris dels manlleus cultes (cf. les grafies *ct* i *l:l*: *fet* però *acte*; *vila*, però *col·legi*; etc.) (240). En fi, atès que el català, a diferència del francès, generalment no desplaça l'accent llatí sinó que en conserva la posició, *filòsof* és preferible a *filosof*, *paràgraf* a *paragraf*, *heroi* a *héroe*, *atmosfera* a *atmòsfera* (134, 135).

Sovint la innovació lexicològica, sobretot quan és feta mitjançant l'acceptació de manlleus, mena a duplicitats semàntiques. Fabra no les rebutja completament, per bé que no n'és gaire devot, i eventualment n'accepta la contribució estilística. Així, a propòsit del mot *nuca*, suspecte, segons un lector, de castellanisme, escriu:

[...] els seus temors són infundats, puix que el mot que li sembla suspecte és un mot d'origen àrab que trobem en totes les llengües romàniques (en

38. Vegeu més avall, la noció d'«interposició lingüística» (§ 3.5).

provençal, en italià, etc.: *nuca*; en francès: *nuque*). Quant a *bescoll*, és traducció de *pescezo*; però, àdhuc suposant que fos l'equivalent de *nuca*, no convindria bandejar aquest mot, puix que *nuca* i *bescoll* són dos mots que estan lluny de tenir la mateixa valor estilística. (643)

De fet, aquestes duplicitats nascudes de la creació neològica, de la recuperació d'un mot antic o de l'adopció de manlleus, es produeixen sovint arran d'una reforma lingüística, car tenen la finalitat no solament de cobrir buits lèxics per a l'expressió d'innovacions culturals, sinó també de multiplicar el nombre de sinònims necessaris per a l'enriquiment de l'estil. En el curs de la reforma lingüística hongaresa es produïren doblats com *év* – *esztendő* 'any, anyada' –aquest darrer emprat actualment en llenguatge poètic–; *barangol* – *kószál*, 'errar, vagar(ejar), rond(ej)ar', - *csatagnol* 'voltar, fer la cercavila' (fig.); *csökönös* – *makacs* 'obstinat, tossut, cabut, repatani', etc., introduïts de fonts escrites o dialectals en la llengua estàndard (Fodor 1983).³⁹ Quant als doblats introduïts en el txec i recollits per Jungman, recordeu el que ha estat consignat més amunt (§ 3.3).

3.4.3 Tot amb tot, Fabra alludeix poques vegades a qüestions d'estil,⁴⁰ però quan ho fa es basa més en la racionalitat, en la claredat d'exposició i, al capdavant, en la gramàtica –així, en la condemna del pleonasma, amb el component normatiu que comporta, i d'un ordre de mots que produeixi una prosa feixuga i poc «lògica» (274, 290, 291, 342, 668, 768, 828, 829, 831), fenòmens que de vegades s'impliquen mútuament:⁴¹

Esforcem-nos, doncs, a no fer inversions inútils. Defugint-les, evitaríem la munió de mots falques que tant enfastigen la nostra prosa, i no cauríem en construccions tan antigramaticals com és la d'expressar dues vegades un complement, la primera amb un relatiu i la segona amb un pronom feble («el projecte *del qual* n'es autor el Sr. X»). (831)

39. Agraïm l'ajut de Kálmán Faluba en la verificació i la precisió d'aquests detalls.

40. Amb alguna excepció assenyalada, com la *conversa* 833.

41. De fet, en la *conversa* de la qual és extreta la citació Fabra comenta la construcció «*Del projecte n'és l'autor el Sr. X*».

Al rebuig tradicional del pleonasme –una qüestió gramatical– s’afegeix l’obsessió per una construcció racional i ordenada de l’oració i del discurs –una qüestió d’expressió o d’estil («manera d’expressar el pensament en el llenguatge oral o escrit», *DGLC*):

[...] el treball d’ordenació dels mots dins la proposició, i el treball, singularment difícil, de seccionar el discurs en una sèrie de proposicions independents degudament ordenades i coordinades. (833)

Fabra es deixa endur en aquest punt per una tradició gramatical inveterada –peculiarment francesa– que emfasitza «l’ordre lògic» –o «ordre natural»– dels mots en l’oració. Aquesta idea apunta ja en la *Grammaire générale et raisonnée*, dita de Port Royal (1660), i es reitera fins al segle xx. Compartida per autors de discursos en favor de la llengua francesa, sovint s’associa a una exaltació quasi ètnica de les virtuts de la llengua francesa. N’és un exemple extrem l’afirmació d’Antoine de Rivarol (1753-1801):

[...] le français, par un privilège unique, est resté seul fidèle à l’ordre direct, comme s’il était tout raison [...] c’est en vain que les passions nous bouleversent et nous sollicitent de suivre l’ordre des sensations; la syntaxe française est incorruptible. C’est de là que résulte cette admirable clarté, base éternelle de notre langue. (Rivarol 1784: 48-49)

Molt ocasionalment i tan sols en aparença, sembla que Fabra reconegui indirectament la raó que assisteix a aquesta mena d’arguments quan es dol de la descurança que alguns dels seus contemporanis posen en la redacció i s’esbrava amb expressions com aquesta:

¡quina gent singular és aquesta que, sense cap motiu aparent, tortura la frase i la capgira i la reforça a cada moment amb mots pleonàstics! (830)

No cal dir que tant aquelles connotacions ideològiques com la idea mateixa d’un «ordre lògic o natural» dels mots d’una oració han estat abandonades per la ciència lingüística. Ben entès, la intenció de Fabra és de recomanar la claredat expositiva en la construcció del discurs propi de la llengua literària –és a dir, en el codi denotatiu per excel·lència (Silverstein 1999: 121-125; Argenter 2009: 35-36)–, admetent, però, que l’expressió col·loquial o el llenguatge no denotatiu demanen ocasionalment l’explota-

ció motivada de recursos expressius associats a processos d'inversió de l'ordre habitual dels elements, per bé que blasmant-ne l'abús.⁴²

És clar que ens és permès d'alterar l'ordre gramatical dels mots; tal membre que l'ordre gramatical exigeix darrera el verb, pot anteposar-s'hi, però això és sols escaient de fer-ho quan amb la inversió es cerca de produir un determinat efecte estilístic. (290)

Es tracta, doncs –recordem-ho una vegada més–, d'una qüestió de composició del discurs:

Cal, doncs, que posem un gran esment en la redacció dels nostres escrits, evitant les inversions innecessàries, els pleonasmes inútils, i sobretot les proposicions quilomètriques farcides d'oracions subordinades i de frases de gerundi. (833)

3.4.4 Fabra aplica a les qüestions de la morfologia i de la sintaxi un rigor analític i uns criteris de configuració de les solucions normatives similars en llur precisió als que acabem d'il·lustrar en relació amb el lèxic de la llengua literària (§ 3.4.2). N'és un exemple la descripció i l'explicació (sincrònica i diacrònica) de fets i la subsegüent tria d'opcions prescriptives en el cas de les formes pures i les formes amb increment dels verbs catalans de la tercera conjugació (*dormir: dorm, collir: cull* en front de *florir: floreix, patir: pateix*). Fabra observa i destria el conjunt de circumstàncies que concorren en la dinàmica de canvis formals a què estan subjectes aquests verbs: els processos interns de l'analogia o anivellament morfològic –en el doble vessant de canvi analògic i de reanàlisi sincrònica–,⁴³ de la consegüent simplificació gramatical i de la productivitat en la formació de mots, al costat dels processos externs de la interferència del castellà i de la ultracorrecció (264). Vegem-ho: (i) per causa de l'analogia lingüística les formes pures són substituïdes per les corresponents formes anomenades «incoatives» (amb l'afix o «increment» *-esc-* o *-eix-* / *-isc-* o *-ix-*, procedent del llatí *-sc-*, present en verbs de

42. És bo de retenir sempre que l'objecte de què s'ocupa el Fabra normatiu és la «llengua literària» –el que avui coneixem com a «llengua estàndard»– escrita i, indirectament, del discurs oral formal.

43. Reanàlisi no tant en el sentit tècnic com en el sentit intuïtiu, que s'especifica tot seguit, de canvi de model de conjugació.

sentit incoatiu), i així tenim les formes consolidades *cobreix*, *condueix* (antigament, *cobre*, *conduu*), però també la forma espúria *escolleix* (per comptes de la forma pura *escull*); (ii) cal imputar aquest desplaçament analògic al fet que la categoria dels verbs amb increment «és incomparablement més nombrosa» i que «els seus verbs es conjuguen tots segons un model únic» –és a dir, a la tendència sistemàtica a la regularització, la simplificació i la productivitat gramaticals–; (iii) el canvi analògic diacrònic s’ha acomplert totalment en el cas de, per exemple, la forma *cobreix*, però no del tot en la forma *escolleix*, que coexisteix encara amb la forma pura *escull* –és a dir, la «reanàlisi» o «recategorització» formal (canvi de model de conjugació) d’un verb pur (*cobrir*) com a verb incoatiu és un procés reeixit (consolidat), mentre que en el cas d’*escollir* no ha fet tot el seu curs–; (iv) per la qual cosa, des d’un punt de vista prescriptiu, cal considerar defectuosa la forma *escolleix* i preferible la forma pura *escull*; (v) tanmateix, cal evitar la generalització indiscriminada d’aquesta recomanació, i no s’ha de creure, per exemple, que la forma pura *presum* –que era emprada per alguns escriptors– sigui preferible a la forma *presumeix*, ja que aquesta darrera és la forma literària antiga i la primera podria ésser induïda per la forma castellana *presume* –és a dir, cal evitar la interferència, però també la ultracorrecció.⁴⁴ No es podria demanar més atenció als fets empírics, més precisió en llur descripció, més sagacitat en llur explicació ni més seny a l’hora de la recomanació o la prescripció quant a la llengua literària.

3.4.5 Bonet (1991: 139-149; 168-177) registra, ordena i comenta fins a setze qüestions de sintaxi tractades a les *Converses filològiques*. Ginebra i Solà (2007: 162-185) destaquen sis qüestions de sintaxi, per bé que espigolades del conjunt de l’obra gramatical de Fabra. Ens centrarem aquí en el cas de les construccions dislocades, estretament lligades a la qüestió de l’ordre dels elements de l’oració. Acabem d’analitzar en § 3.4.3 la posició de Fabra respecte d’aquesta qüestió. Hem fet èmfasi allí en el reconeixement explícit del caràcter eminentment estilístic i compositiu del fenomen. Ultra les recomanacions estilístiques que suscita la qüestió, no podem ometre les conseqüències sintàctiques, tant descriptives com normatives.

Si bé els enunciats que apellen a l’ordre lògic o a l’ordre natural de

44. Vegeu també les *converses* 160, 196, 267.

l'oració estan contaminats d'una concepció logicista o, eventualment, psicologista de la gramàtica, el gramàtic no s'erra quan escriu:

Hi ha en cada llengua un ordre gramatical que presideix la successió dels mots dins la proposició. (290)

En efecte, un «ordre gramatical» pot interpretar-se com un concepte intrínsecament lingüístic, no lògic ni psicològic, i no té, en principi, cap implicació respecte a les categories del pensament ni a les capacitats cognitives dels parlants d'una llengua. És més, hom ha fet de l'ordre dels elements dins l'oració un dels criteris de classificació tipològica –és a dir, analítica i no genètica– de les llengües (Greenberg 1963).⁴⁵

No es pot reduir la sintaxi d'ordre de la llengua catalana a la sola qüestió de les construccions dislocades, però aquestes en són un cas paradigmàtic. Aquestes construccions es caracteritzen per la presència d'un element en posició perifèrica de l'oració, bé a l'esquerra (anteposat) bé a la dreta (posposat), i per la presència d'un pronom de represa dins el cos de l'oració.⁴⁶

Doncs bé, és interessant remarcar la distinció que observa Fabra entre el comportament dels complements verbals –o complements seleccionats pel verb– dislocats i el dels elements perifèrics de l'oració en relació amb el pronom feble correlatiu i la seva funció de representació en el complex verbal (768).

L'avversió de Fabra a la inversió de l'ordre dels elements dins l'oració o, en tot cas, la seva prevenció envers les construccions dislocades i l'abús de la dislocació és una mica sorprenent, atès que la llengua catalana fa un ús freqüent d'aquest mecanisme expressiu. La funcionalitat de la

45. Altrament, gramàtics de l'escola chomskiana i les seves derivacions feren un ús crític de la noció d'ordre bàsic o no marcat de les llengües. Per al cas de l'anglès i, per raons òbvies, el mateix Chomsky; per a l'alemany, vegeu Bierwisch (1966). Fins i tot les gramàtiques dissenyades per a les llengües anomenades d'ordre lliure o «no configuracionals» (Hale 1978) –o les teories gramaticals que, simplement, les tenen en compte (Šaumjan 1965, Staal 1967, Hale 1978)– incorporen regles d'arranjament o rearranjament oracional. La hipòtesi d'un «ordre subjacent» diferent de l'ordre lineal «superficial» o empíricament observable permet nivells d'abstracció teòrica important (McCawley 1970). Així, Vallduví (2002) proposa un ordre subjacent VOS (verb - complements verbals - subjecte) per al català.

46. El terme *pronom de represa* prové de la tradició gramatical hebrea. En hebreu (i en altres llengües) certes oracions de relatiu es construeixen obligatòriament amb un pronom personal referit a l'antecedent –en català, en canvi, aquesta construcció és considerada un pleonasme, «una veritable falta de gramàtica» (291).

dislocació consisteix en la creació d'una construcció tematitzada, homòloga, en aquest aspecte, a la passiva, construcció que promou un complement verbal i remou el subjecte.⁴⁷ Totes dues construccions tenen, doncs, en comú un caràcter estilístic.⁴⁸ Ara bé, la passiva és una construcció molt menys natural en català. No es pot pas dir que la dislocació sigui desconeguda en castellà, però precisament una alta freqüència d'ús d'estructures dislocades en aquesta llengua deixa traslluir l'origen català del parlant –és a dir, és una interferència sintàctica «oculta» del català en el castellà. Altrament, l'afirmació que en el català actual la dislocació és molt més freqüent que en el català medieval (211) –si haguéssim d'entendre que el mot fa referència a la llengua i no solament a la seva representació escrita– no deriva sinó del fet que el nostre coneixement d'aquell darrer es basa en la documentació que ens n'ha pervingut, la qual està formada en bona part per textos literaris i cancellerescos.

Seria, tanmateix, un error de comprensió entendre que el tractament que Fabra dóna a aquest fenomen pretén ésser-ne una descripció gramatical, no tan sols perquè no sigui exhaustiu, sinó perquè la intenció de l'autor no és descriure sinó prescriure –i també recomanar. La teoria i la descripció gramaticals han avançat molt de llavors ençà i hom ha fet palesa la complexitat i les restriccions estructurals del fenomen.⁴⁹

Bonet (1991: 176-177) resumeix en sis punts la «doctrina» relativa a l'ordre i la inversió dels mots en l'oració tal com apareix exposada en les *Converses*: (i) existència d'un ordre lògic i gramatical dels components de l'oració; (ii) el qual comporta particularment que el subjecte precedeix el predicat; (iii) tota inversió de l'ordre ha d'estar motivada estilísticament, per raons d'expressivitat; (iv) existeix una jerarquia relativa en la permissivitat de les alteracions de l'ordre (l'anteposició d'un circumstancial és menys marcada que la inversió d'un complement verbal); (v) la inversió del circumstancial no exigeix un pronom de represa; (vi) ultra

47. Per a les nocions de «promoció» i «remoció» (o «degradació»), vegeu Postal & Perlmutter (1977) i treballs posteriors.

48. Vegeu Kuryłowicz (1973: 96-97; 1964: 72-73): «Les deux constructions ne se distinguent que par une nuance stylistique. On dit p. ex. *Pompée fut vaincu par César*, quand il est question de Pompée, mais *César vainquit Pompée*, quand il est question de César» (Kuryłowicz 1973: 96), en què es fan palesos el caràcter estilístic de la passiva i la seva funció temàtica ensem. Altrament, el caràcter estilístic es predica específicament de la construcció passiva tripartida (és a dir, amb l'expressió explícita del complement agent): «the full tripartite passive construction is only a stylistic variant of the corresponding active one» (Kuryłowicz 1964: 73). La construcció dislocada participa d'aquest caràcter «tripartit», en el sentit que no se n'elideix cap element.

49. Vegeu, per exemple, Vallduví (2002).

l'hipèrbaton i el pleonasme, cal rebutjar, per mor de la claredat expositiva, un excés de construcció hipotàctica (aquest darrer punt no incideix tant en problemes d'ordre com en els de redacció).⁵⁰

Cal advertir, d'altra banda, que (i) i (ii) afecten l'oració «expositiva», pròpia del codi denotatiu del llenguatge, mentre que els altres punts caracteritzen estructures sintàcticament marcades i indueixen sovint efectes estilístics o expressius, quan no incorren en la agramaticalitat. Ara bé, ni el llenguatge denotatiu està lliure d'expressivitat ni el llenguatge connotatiu està lliure de regles. Això, sense parlar esment que hi ha «inversions» que no tenen un caràcter estilístic sinó estrictament gramatical per tal com són obligatòries; l'estil implica opció.

Fabra, en fi, propugna la lluita contra el calc sintàctic, és a dir, la construcció de frases, proposicions o clàusules formades per mots ben catalans sobre la sintaxi de l'espanyol, de la mena *venir actuant, ha quedat restablert*, etc. Es dol que expressions com *no s'ho val, no s'hi val*, veritables rutines verbals, reculin davant de *no hi ha de què, no hi ha dret* –i tantes com en podríem afegir. Alhora, amonesta els qui volen compen-sar aquest capteniment verbal que menaria a una llengua «estergida de l'espanyol» que no pretenguin esmenar el destret salpebrant llurs produccions lingüístiques amb elements «autèntics» fora de lloc –*enxebrismos*, en dirien en gallec; «mots (o expressions) escaients», en diem informalment–:

I no fa pas més català l'escrit d'enfarfegar-lo amb *hi* i *en* pleonàstics ni de recórrer a mots arcaics o dialectals, que ja ens donen bona ànsia que cadascun sigui la traducció exacta d'un mot espanyol. (342)

3.4.6 Fins aquí, alguns aspectes «interns» de la política de la llengua. Un aspecte «extern» de la política de la llengua seguida per Fabra en relació amb les propostes de codificació, manta vegada adduït pels coneixedors directes de l'obra fabriana i pels seus estudiosos, és que aquesta estava constantment subjecta al control del que, seguint un terme anglès emprat en altres àmbits de la ciència i de la vida, hom anomena la «retroalimentació», en aquest cas la verificació de les propostes normatives en el banc de proves dels artesans de la lletra, els escriptors. Llur ofici havia

50. Per a algunes consideracions crítiques sobre aquest punt de la doctrina fabriana, vegeu Ginebra i Solà (2007: 181-185).

de nodrir de reajustaments convenients el corpus normatiu tant com havia de contribuir a l'aplicació, l'elaboració i la difusió de les propostes gramaticals i lexicals del Mestre. La relació era, doncs recíproca:

Convé que els escriptors tinguin esment d'aquesta tendència per combatre-la [...]. (12)

De la premsa, en canvi, Fabra n'esperava la difusió del bon català (464, 584). Per contra, es planyia de llegir-hi formes incorrectes (574), castellanismes mai no presents en la llengua parlada (464) o, molt pitjor, «faltes, no contra el català, sinó contra la gramàtica general» (745), i es queixava que es confiés «la tasca d'escriure per al públic a gent que no sap... d'escriure!» (745). Definitivament, certes faltes de la llengua dels diaris el treien de polleguera (574, 652). La secció de les gasetilles, tot sovint traduïdes directament del castellà, se'n duia la palma.

Estranya manera, en veritat, d'ajudar a l'obra de depuració de la llengua, per la qual tant podria fer la premsa diària! (464)

Quan un dia i un altre fem notar, en aquestes converses, com és deplorable el català d'algunes seccions dels nostres diaris, és perquè ens dol que la premsa diària, que tant de bé podria fer per a la difusió del bon català, contribueixi més aviat a la perpetuació i àdhuc a la introducció d'una munió de grafies, formes, paraules i construccions defectuoses. (584)

3.5 *Interferència lingüística, purisme, ideologia i actituds lingüístiques*

Pot existir «purisme» lingüístic sense referir-lo a un model de llengua establert i, doncs, necessàriament *a posteriori* de la consumació i la consolidació d'una normativa?

La pregunta no és retòrica ni capciosa, tot i que aparentment indueixi la resposta. En un sentit tècnic, la resposta és negativa, atès que l'adherència a la norma solament pot produir-se un cop aquesta s'ha establert. Entenem *purisme*, en aquest cas, com a fidelitat a un codi, tot i que no hi manqui del tot un aspecte ideològic.

Fabra n'era prou conscient. En debatre sobre la conveniència o no d'especialitzar els relatius *qui* i *que* per a les funcions de subjecte i d'ob-

jecte, respectivament, a proposta d'alguns autors,⁵¹ Fabra destria el problema de la «gramaticalitat» del de la justificació de les opcions «gramaticals». Així, escriu d'antuvi:

Menys pot encara dir-se, com ha insinuat algú, que l'ús de dues formes per al subjecte i el complement directe (*qui-que*) sigui *més gramatical* que l'ús d'un sol pronom (*que*). Si conveníem tots que el català ha d'adoptar la regla francesa i a aquesta regla s'atenguessin els bons escriptors i un gran nombre de catalans aconseguissin bandejar de llur llenguatge el *que* subjecte, llavors podria dir-se, no ja que *que* subjecte és *menys gramatical* que *qui*, sinó que és *antigramatical*. *Antigramatical* en català, com ho és en francès. Però el *que* subjecte seria sempre perfectament *gramatical* en espanyol, com el *che* subjecte en italià. (596)

I rebla:

Per això dèiem que en la resolució de la qüestió ara novament suscitada per Bulbena, la gramàtica no hi té res a veure. És clar que és una qüestió gramatical; ho és en tant que la solució que li donarem afectarà la gramàtica, es traduirà en una regla gramatical. Però en l'establiment d'aquesta regla podem invocar l'ús antic, la conveniència, en les oracions de relatiu, de diferenciar formalment el subjecte del complement directe, el desig d'alliberar-nos d'una confusió que potser devem a la influència espanyola; però no la gramàtica. Un cop establerta la regla, llavors, solament, podria ésser invocada la gramàtica per sortir al pas de qualsevol infracció a la regla convinguda. (596)

Alhora, la citació ens ilustra, sense afany d'exhaustivitat, sobre la mena d'arguments que hom pot adduir raonablement per prendre una decisió normativa: la llengua clàssica, la biunivocitat de forma i funció, la depuració d'interferències lingüístiques... En aquest punt podríem preguntar-nos si el «bon gust» inveteradament i tan sovint adduït per gramàtics, literats i acadèmics també n'és un.

Carles Riba (1893-1959), escriptor doblat de filòleg, dedicà uns paràgrafs del prefaci a la segona edició del *DGLC* a la qüestió del «gust» i a

51. Bulbena, Ferran i Mayoral, Rovira i Virgili, amb matisos distints. Les opcions que s'obrien eren diverses, segons com, eventualment, es formulés la regla: distinció *qui* (subj.)/*que* (obj.) obligatòria/optativa. Sembla que Fabra hauria estat procliu a acceptar la versió feble de la regla, però l'en va frenar el dubte raonable sobre la viabilitat de la proposta, tant entre els escriptors com entre el poble.

la seva relació amb la tasca del lingüista (Riba 1954). Considerem separatament les idees de Riba sobre el gust i sobre la seva relació amb el gramàtic. Riba lliga el «gust» amb l'estil, no solament individual sinó també i sobretot col·lectiu, amb l'educació i la cultura literària, i, indirectament, amb una certa disciplina lingüística,⁵² convençut com estava que a partir d'un cert moment el poema ja no pertany al seu creador individual,⁵³ sinó que està subjecte a la creixença del reconeixement i l'afaiçonament col·lectius –d'on deriva aquella implicació entre gust i disciplina lingüística.

Quant al gramàtic i lexicògraf Pompeu Fabra i la seva relació amb el «gust», escriu:

No pot sorprendre ningú si afirmem que Fabra també el posseï, actiu i vigilant des del centre del seu vast i coherent saber tècnic. Per aquesta facultat del gust, pel seu sentit infal·lible del que havia estat segles a través, ..., i del que havia d'ésser segles a venir un estil d'idioma comú, l'estil del seu idioma matern vacil·lant cap a la vida de la total cultura, Pompeu Fabra fou filòleg i no merament lingüista. Significativa paradoxa [...]. (Riba, 1954: xiv)

En aquest passatge retrobem condensada la concepció ribiana del «gust» en la llengua –l'existència, el conreu i la perdurabilitat d'un estil col·lectiu, d'una subjecció a la forma interna de la llengua i la seva creixença. Hom pot compartir en part les paraules de Riba, però cal reconèixer que en poques ratlles l'autor es lliura a la hipèrbole –en traçar la

52. L'acadèmic es manifesta com a escriptor i pensant d'antuvi en escriptors –als quals es refereix i s'adreça. És de l'escriptor que hom espera que estigui posseït per la facultat del «gust» –per l'estil i la seva disciplina–: «Tot, però, els obliga a considerar que [...] un estil és vivent [...] per la seva lògica i pel seu moviment interns: això en estilística són les beceroles. Les condicions generals de la literatura [...] deixen poc marge a cap escriptor, per genial que sigui, per a modificar l'instrument expressiu comú fins a fer-ne una llengua nova, que passi als altres com a creació seva. La disciplina en les formes externes de l'idioma és encara per a l'escriptor el millor negoci; per ella se salva de la singularitat i coopera a evitar que l'idioma a la llarga es trossegi en petits nuclis locals amb escassa força d'expansió» (Riba, 1954: xviii).

53. Vegeu la «Nota a la tercera edició» de les *Elegies de Bierville*: «Però, quan [...] m'han presentat novament aquests versos com si ja no fossin meus, com també de vegades la meua pròpia veu me'ls havia fet sentir com fugint de mi tot creant-se en mi, no m'he pogut estar de retenir-los un moment, de comparar el que era escrit i finit [...] a la idea que per ells jo havia volgut fixar en una forma. Potser només aquesta idea és meua i em serveix per a viure; una de les seves determinacions, aquests poemes, són un *fet*, en el qual he estat actor, però del qual la figura i el sentit no em pertanyen ja exclusivament. [...] abandonant, en suma, els poemes una vegada més al que sense mi vulguin –i puguin ésser» (Riba 1984: 215).

imatge d'un mestre infal·lible i visionari–, a l'enigmística –en la seva percepció d'una «significativa paradoxa»– i, tot seguit, a un judici temerari quan adjunta aquest afegitó, referit també a Fabra:

i del qual no crec que la curiositat literària hagués mai passat gaire de la mesura mínima exigible en l'«honnête homme». (Riba, 1954: xiv)

Heus ací que, segons Riba, la «significativa paradoxa» sembla que s'origina en la pretesa incompatibilitat o almenys en la contraposició d'aquell «vast i coherent saber tècnic» –*atribuït*, cal entendre, al lingüista– i aquesta «curiositat literària» –curiositat que, amb total amplitud, caldria *pressuposar* en el filòleg.⁵⁴

Gabriel Ferrater (1922-1972) (1968), escriptor doblat de lingüista, contestà amb ironia aquesta interpretació de Riba aplicada al gramàtic.⁵⁵ Seriosament, en tot cas, afirmem que una argumentació gramatical pot ésser «lògicament bella», com ho pot ésser una teoria o qualsevol altra construcció de l'intel·lecte humà, però no coneix de gustos. Una altra cosa és que la llengua de l'escriptor, del locutor professional o del parlant comú respongui adés a un estil singular i perdurable, al «geni de la llengua» –i que la llengua codificada, a través de la gramàtica i el diccionari, l'hi emmeni de forma natural.

54. Per bé que l'evolució de la lingüística al llarg del segle xx justifica amb escreix la preveïció de Riba, si en algun camp la condició de lingüista i la condició de filòleg han estat més unides és precisament en el de les llengües indoeuropees, com palesen els exemples d'Émile Benveniste (1902-1976) o de Georges Dumézil (1898-1986), per esmentar un lingüista i un mitòleg. Fa estrany, doncs, que un filòleg clàssic veiés paradoxes en la combinació de tècniques i sabers que són a l'origen de la gramàtica comparada de les llengües indoeuropees. En el seu discurs de president dels Jocs Florals de Barcelona (1934), Fabra proclama: «el treball de depuració i fixació de la llengua exigia la col·laboració del filòleg i del gramàtic: doncs bé, els primers filòlegs i gramàtics de la renaixença es compten entre els iniciadors i primers mantenidors dels Jocs Florals», i té un pensament per a Bofarull, Blanch, Milà i, «sobre tots», Aguiló. Vegeu el text del parlament a Lamuela i Murgades (1984: 199-206).

55. En un estil i amb un objectiu tot altres, Joan Coromines (1971: 393-417) confessà «haver llegit amb horror» aquella frase –atribuïda per ell veladament a «un il·lustre crític català» en la pàg. 394 i directament a Carles Riba en la pàg. 395–, i emprengué una apassionada defensa del Mestre i dels seus coneixements literaris i humanístics. No ens interessen aquí aquests coneixements ni la qüestió personal ni el criteri de Riba sobre Fabra en l'àmbit literari, expressat amb una frase que fou tan desafortunada com poc malintencionada. Ens interessa, en canvi, determinar el criteri general en què es fonamenta el judici de la relació entre la gramàtica i el «gust», i considerar en quina mesura hi té cap pertinència. No cal dir que Riba es desféu en elogis a Fabra en altres ocasions. Bladé (1969: 82) en reporta una –«un dels més bells elogis de tots els que li [= a Fabra] han estat prodigats», segons l'autor.

I encara una altra cosa és l'atribució a la llengua literària d'una «cultura de l'eufemisme», la seva associació amb el «purisme» i la seva contribució al conreu particular del «gust lingüístic de l'època (l'estètica de la llengua en les seves transformacions successives)», factors que comparteixen tots el control conscient sobre la llengua, com es recull en les tesis del Cercle Linguistique de Praga (1929).

Sigui com vulgui, el cert és que quan Fabra es refereix al gust en les *Converses*, ho fa sempre en termes pejoratius (quan no es refereix, ras i curt, al «mal gust»):⁵⁶

Si no es posa un aturador al gust immoderat pels mots antics, els arcaïtzants esdevindran un flagell comparable als descastellanitzants a ultrança que patirem anys endarrera, aquells que preferien *valdre* a *valer*, *mal-lejable* a *mal-leable*, *ambient* a *ambiant*, perquè en la terminació *er* de *valer*, en l'absència de la *j* en *mal-leable*, en el diftong de *ambiant* creien veure l'empremta de la influència espanyola. (402)

Un dels defensors de l'especialització de *qui/que* suara esmentada, Farran i Mayoral, contraposa l'atenció aristotèlica als fets a la valoració platònica d'un ideal de perfecció que insta a esmenar-los, i apella, ultra a les raons de l'ús, a «les raons de la raó, de la bellesa, del gust, de la cultura». Fabra no posa objeccions a l'argument, ben al contrari, però hi contraposa la identitat i les possibilitats del sistema lingüístic propi. Així, i a tall d'exemplificació: per molt «superior» que sigui el sistema de possessius de l'anglès (amb les quatre formes *his/her/its/their*), el català literari ha de renunciar a la riquesa anglesa. Més modestament, en canvi, la potenciació de la forma *llur* no és cap invenció,⁵⁷ com ho seria la introducció de la distinció *qui/que* amb els valors proposats.⁵⁸ La posició de Fabra, en tot cas, es guia per la viabilitat pràctica de la proposta, tot concedint la bellesa de la teoria. I, al capdavant, l'escriptor crea, el gramàtic registra, el lingüista explica,⁵⁹ i el codificador sanciona amb seny:

56. Certament, el rebuig del «mal gust» pressuposa el reconeixement del «bon gust», però ni l'un ni l'altre apareixen mai com a *arguments*, sinó més aviat com a qualificacions d'usos –en el primer cas poc desitjables– en la llengua escrita.

57. Per bé que «caiguda en desuetud», la forma *llur* és la clàssica, sobreviu en alguns parlars actuals i havia estat introduïda exitosament en el català literari dels escriptors contemporanis.

58. Malgrat l'existència d'un *qui* feble en funció de subjecte en català, detall empíric en el qual hauria pogut sustentat-se la proposta.

59. D'acord amb una concepció actual, inèdita en temps de Fabra, la lingüística teòrica *expli-*

Un escriptor, a risc seu, pot adoptar rigorosament aquesta o aquella regla si creu que amb ella s'introdueix un perfeccionament en la llengua literària; però el gramàtic ha d'ésser més circumspecte, i tot el més que pot fer, en casos com el de *que* i *qui* o *seu* i *llur*, és de recomanar l'ús de *qui* o de *llur*, sense condemnar, però, *que* i *seu*. No pot fer altra cosa. (595)

Ara bé, en un altre lloc Fabra, novament referint-se a les dèries d'arcaïtzants i de dialectalitzants, ens prevé contra l'ús acrític i abusiú d'arcaïsmes i dialectalismes, i escriu:

Aquests dos perills, l'aciençament i el bon gust dels escriptors actuals els sabran evitar. (Fabra 1918a)

El criteri del bon gust, doncs, és reconegut com un ingredient necessari del procés de conreu i desenvolupament de la llengua literària, i aquest conreu és tasca que duen a terme sobretot els escriptors. Només indirectament, doncs, aquell criteri esdevé crucial en el procés de codificació, per tal com contribueix a la selecció i la fixació del lèxic, la morfologia i la sintaxi d'aquella llengua.

Reprement la pregunta inicial d'aquest paràgraf, advertim que, tot amb tot, el purisme és també una ideologia lingüística prèvia a o independent de l'existència i la institucionalització d'un codi normatiu. No podem passar per ull el fet inqüestionable que Fabra adopta, en aquest sentit, una actitud purista quan denuncia la castellanització del català del seu temps, quan equipara «redreçament» i «descastellanització»,⁶⁰ quan a cada punt i moment poua en la llengua antiga per recuperar-ne recursos lèxics, gramaticals i expressius, quan recorre a arguments propis de

ca per què les llengües són com són (no solament *descriu* com són), a saber, perquè deriven lògicament d'uns principis generals de caràcter universal, incorporats en una específica estructura cognitiva inicial, anterior a tota experiència, dels éssers humans –incorporats, alguns dirien, en la dotació genètica humana. Ara bé, la lingüística històrico-comparativa, desenvolupada al llarg del segle XIX i sistematitzada en el seu darrer terç –i continuada, és clar, en el XX–, també explicava per què les llengües són com són d'acord amb uns altres criteris –a saber, perquè vénen d'on vénen, és a dir, perquè tota llengua, entesa com a sistema lingüístic, procedeix de la transformació regular d'un sistema lingüístic anterior. Noteu que la naturalesa dels sistemes relacionats en el segon cas (sistemes de la mateixa classe) és diferent de la naturalesa dels sistemes relacionats en el primer cas (el sistema universal de principis no és cap sistema lingüístic en el sentit saussureà).

60. De fet, el títol de la primera *conversa* és prou explícit: «Per la puresa de la llengua. Els castellanismes».

la gramàtica prescriptiva d'arreu –com l'aversion al pleonasme–, quan condemna i retreu adesiara la «submissió servil» al castellà, etc. I és que l'estandardització no és als seus ulls solament l'establiment d'un codi, sinó una professió de fidelitat a un ideal de llengua que fa arrelar una societat en una continuïtat històrica, la qual des d'un passat més o menys idealitzat es projecta en un futur ideal. En aquest sentit, el gramàtic és *custos historiae* 'guardià de la història'. Com hem vist suara, però, Fabra sempre mira que les decisions normatives finals tinguin una base empírica i defugin els extrems.

«Guardià de la història» no solament pel que fa a la grafia, la morfologia, el sentit i la sintaxi de certes formes lingüístiques, sinó a la concepció global sobre què *ha estat* i què *ha de ser* el català literari i, de mica en mica, el català. Vegeu la contraposició que estableix entre dos projectes lingüístics antagònics per al català, segons que li manifesten epistolàrment un pare i un fill, respectivament:⁶¹

Però, mentre ell, en realitat voldria un català semànticament i sintàcticament estergit de l'espanyol, el seu fill frisa per veure la nostra llengua completament alliberada de tota traça de la influència espanyola. A l'un el satisfà una llengua provinciana, un idioma que vindria a ésser, amb mots i formes catalans, una variant dialectal de la llengua espanyola; l'altre aspira que Catalunya posseeixi una veritable llengua nacional, la llengua moderna que hauria sortit de la nostra gloriosa llengua medieval sense l'acció pertorbadora de l'espanyol. (346)

No s'ha de confondre «purisme» i «lleialtat lingüística» (Weinreich 1970: 99 ss.). Mentre que el primer concepte es refereix a la fidelitat a una forma lingüística ideal, el segon es refereix almenys *també* al manteniment de la funció lingüística.⁶² Eventualment, el manteniment de la llengua en una situació de subordinació lingüística pot entrar en conflicte amb aquell estat de llengua percebut com a ideal, en la mesura que grups que retenen l'ús de la llengua recorren sovint a recursos verbals exògens –al manlleu, a la convergència estructural– a fi d'afrontar noves

61. Es tractava d'epístoles reals o bé d'una estratègia discursiva que li permetia contraposar passat i futur, i identificar la reforma i el projecte lingüístics fabrians amb un futur de plenitud nacional?

62. De fet, la «lleialtat lingüística» és definida com un «estat mental» o «un sentiment» –però aquest estat mental té com a objecte tant la forma com les funcions de la llengua, i en procura la integritat.

necessitats expressives, mentre que grups que han consumat la substitució lingüística manifesten una adhesió compensatòria a la integritat de les formes lingüístiques (vegeu, per exemple, Huffines 1989). No cal dir que Fabra *assumia* el manteniment i la plenitud funcional de la llengua, mentre en *dictava* autoritzadament la integritat de la forma ideal.

Un altre aspecte del «purisme» que defensa Fabra és motivat per la prevenció envers el fenomen de la *interposició lingüística* (Aracil 1983a: 171-206), és a dir, la intermediació que la llengua dominant –o d’altres– fa envers la llengua recessiva en les relacions d’aquesta amb altres llengües estrangeres. Així, prenent exemples ortogràfics:

En les llengües que no usen l’alfabet llatí no existeixen naturalment els grups *sh* (anglès), *sch* (alemany), *ch* (francès, anglès o castellà), etc., com no existeixen les lletres *k*, *w*; és, doncs, absurd que emprem cap d’aquests símbols no catalans en la transcripció de mots perses, àrabs, turcs, grecs, russos, etc., escrivint, per exemple, *sha* o *shah*, *kiosk*, *Larache*, *Marrakesch*, *kilogram*, *bolxevik*. (184)

Quan en un manlleu recent trobem *tx* en substitució d’un *ch* francès, [...] això és degut indubtablement a la influència de l’espanyol, sia que el mot ens ha pervingut per mediació d’aquesta llengua [...], sia que, agafant el mot del francès escrit, hem donat al dígraf *ch* la valor que té en espanyol. (301)

Hom no cerca pas una diferenciació arbitrària del castellà ni de cap altra llengua, sinó la coherència amb el sistema ortogràfic propi –al capdavall també el portuguès fa *xa* (635).

El criteri s’aplica també, i molt més sovint, als mots savis –manlleuats recentment del llatí o del grec– i, fins i tot, als mots patrimonials.

En els mots hereditaris (d’origen popular) l’única guia segura per a l’ortografia de la *b* i la *v* és la mateixa llengua, no el llatí, i menys el castellà o el francès. (45)

Hi ha una mena d’interposició *inversa*, en casos com aquest que Fabra retreu: el fet que el nom *Mancomunitat de Catalunya* aparegui traduït al castellà en un full redactat en francès a propòsit d’un campionat mundial de tennis que havia de tenir lloc a Barcelona (1923) (303).

Ara bé, fou Fabra una víctima no de la «interposició» denunciada per ell mateix, però sí d’un fenomen similar consistent a prendre el castellà com a llengua de referència des del punt de vista metodològic o pro-

pedèutic? Una aproximació quantitativa al nombre de referències a llengües altres que el català en el corpus de les *Converses*⁶³ ens ofereix un panorama com el següent: entre les llengües romàniques, el castellà (adés amb aquest nom adés amb el d'*espanyol*) en presenta prop de 1500; el llatí, poc menys de 350; el francès unes 550; l'italià prop de 150; el portuguès prop de la trentena; el romanès, com el provençal, una desena, i un parell el sard. Entre les no romàniques, el grec una trentena; l'anglès, no arriba a 80; l'alemany, una dotzena; el rus i el persa, al voltant de 5; i l'àrab prop de 15.

La proporció entre les principals llengües romàniques i les no romàniques és previsible, però la desproporció entre les referències al castellà/espanyol i la resta és prou significativa.⁶⁴ Òbviament, el fet té a veure amb la particular situació de subordinació política i cultural, la història del contacte castellà/català i les premisses de l'obra de redreçament del català. I també amb el fet que, per a molts catalans, la llengua literària era ras i curt el castellà. Ara bé, noteu l'afirmació de Fabra en relació amb el mot *nuca* esmentada més amunt i reproduïda aquí per a la comoditat del lector:

Quant a *bescoll*, és traducció de *pescuezo*; però, àdhuc suposant que fos l'equivalent de *nuca* [...].

La segona part de l'afirmació planteja la relació entre el mot català (*bescoll*) i el castellà (*nuca*) en termes d'*equivalència*, la qual cosa és una descripció objectiva o, si més no, «no connotada»; la primera part, en canvi, planteja una relació similar (cat. *bescoll* - cast. *pescuezo*) en termes de *traducció*,⁶⁵ la qual cosa implica l'ús del castellà com a llengua de referència, com a patró. Aquesta darrera presentació dels fets és reiterada.

4. L'ESTIL DE LES *CONVERSES FILOLÒGIQUES*

L'obra gramatical i lexicogràfica de Pompeu Fabra i, molt en concret, el corpus normatiu institucionalitzat –el diccionari ortogràfic, les diverses

63. Els resultats no serien gaire diferents si preniem en compte el conjunt de l'obra de Fabra.

64. La suposada flaca de Fabra pel romanès, la qual ens reporta Coromines (1971: 398) i la qual eventualment traspua en algun dels escrits fabrians, no hi queda, en tot cas, reflectida.

65. Ben entès, del castellà al català.

versions de la gramàtica de l'Institut (Fabra 1918b) i el diccionari general (Fabra 1932b)–, sobretot la gramàtica, es caracteritza per un estil de redacció objectiu, contingut, concís, circumspecte, expositiu, circumscriu als límits de la descripció lingüística i la presentació de la normativa gramatical. En un cert sentit, és un estil dens, compacte, no pas feixuc, sinó eixut, sobri: expressa el que cal i no gaire més –la «prosa arranada, nua, tota servei» a la qual alludí Carles Riba (1954: xiv). No és un estil florit, no és hiperbòlic, no hi trasllueix la subjectivitat de l'autor ni les seves motivacions i preocupacions. Quan les dades estan ben delimitades i els criteris ben establerts, quan l'argumentació, si n'hi ha, és ben travada, les solucions són clares i es presenten al lector com una directriu; altrament, les opcions normatives són insinuades o suggerides, com ho és llur respecte abast, resten obertes o queden en suspens. És un estil apropiat a la descripció gramatical objectiva d'acord amb els coneixements del moment, a la fixació d'una normativa l'aplicació de la qual constreny, per bé que eventualment pugui prendre el caràcter de proposta provisional o per reconsiderar.

El diccionari, és clar, permetia una redacció més oberta, connotativa i diversificada: per ell mateix, combina gèneres verbals diferents, com la definició i l'exemple, i en tots dos, però potser més en aquest darrer, afloren adesiara les idees personals de l'autor –la censura de què a la segona edició (1954) foren objecte moltes de les exemplificacions fabrianes ho palesa,⁶⁶ amb independència del concepte que ens mereixi la porfídiosa perfídia del censor malastruc. És ben sabut que el lèxic és molt més pròxim de la cultura i la vida social que no ho són les formes gramaticals,⁶⁷ si més no d'acord amb el que ha estat una certa concepció predominant en els estudis lingüístics –el desvetllament de l'interès pel discurs, pel desplegament real del llenguatge en el seu context d'ús, encara havia de trigar.⁶⁸ En qualsevol cas, també les definicions lexicogràfiques fabrianes estaven subjectes a paràmetres tendents vers la des-

66. Vegeu IEC (1990: 73-75).

67. Obres tan diferents en els seus objectius com les d'Alcover i Moll o Émile Benveniste (1902-1976) il·lustren l'afirmació a bastament (Alcover i Moll 1930-1962; Benveniste 1969). La lingüística descriptiva només sabia veure en el lèxic, per boca de Leonard Bloomfield (1887-1949), «el conjunt d'irregularitats de la llengua» –per oposició a la gramàtica, que n'expressava les regularitats fonamentals– (Bloomfield 1933: 274).

68. Des de les primeres tècniques d'anàlisi del discurs de Zellig S. Harris (1909-1992), extensió dels mètodes formals de la lingüística descriptiva –sistematitzats pel mateix autor (Harris, 1951)– al text, hom intueix la (tímida) aportació que aquella anàlisi podia fer a l'estudi del problema de «la connexió entre la conducta (o la situació social) i el llenguatge» (Harris 1952).

cripció objectiva, a una voluntat de concisió i precisió, a una contenció estilística.⁶⁹

En canvi, l'estil de les *Converses* és molt diferent. El rigor del mètode, la claredat de l'objectiu, la precisió de l'anàlisi hi són presents, com també hi és, si molt convé, el caràcter obert de les propostes mentre no siguin contrastades per l'ús dels escriptors o per la difusió social. Tanmateix, a diferència del corpus normatiu, les *Converses* ens mostren un estil més subjectiu, compromès, discursiu, a estones digressiu, valoratiu, «difús». Tampoc no és un estil florit ni hiperbòlic, Fabra no hi era gens donat. Cada *conversa* és, certament, un exercici de delimitació, concisió i condensació, com convenia a l'espai i al mitjà⁷⁰ –però les *Converses* trasllueixen les actituds personals, subjectives de l'autor, les seves conviccions i fins i tot les dèries, i reproduïxen el curs d'un pensament en directe, ordenat, sí, però desplegant-se en línia als ulls del lector. Les *converses* són un acte comunicatiu mediatitzat pel mitjà de difusió, però un acte de comunicació quasi immediata amb el lector, a qui eventualment s'adreça, recomana, interpel·la o respon; la caracterització d'aquests escrits com a «converses» no és pas casual (1). El discurs monològic de l'autoritat lingüística hi és substituït per un discurs a mig camí entre el diàleg i el monòleg en veu alta, amb una voluntat didàctica que de vegades ultrapassa l'àmbit estrictament lingüístic. És llavors que apareixen les motivacions pregones de l'activitat codificadora de l'autor, i també la formació dels seus criteris, el pensament i la ideologia subjacents que guien l'obra d'elaboració del català literari modern –sigui en l'àmbit tècnic sigui en el dels principis de llarg abast.⁷¹

Ben entès, doncs, en parlar d'estil no em refereixo a la mera tria del mot, de l'adjectivació adient, com diria Josep Pla, o dels girs expressius, en un mot, a l'elaboració del discurs, sinó a la relativa llibertat de paraula, de presència personal, que Fabra es pren en esguard de la redacció

69. Aquestes observacions no són sobrereres. Altres obres gramaticals i lexicogràfiques de la tradició catalana posterior no comparteixen l'ascetisme i l'objectivitat de l'obra del Fabra gramàtic.

70. «[...] un d'aquells curtíssims, prodigiosos papers que publicava, amb gran èxit, en un diari del matí [...]». (Pla, 1969: 65)

71. Crec que veure en l'obra de Fabra la d'un «tècnic» i no la d'un «ideòleg» (Arnal 1992, *apud* Iglésias 2004: 266-269) és una simplificació dels fets, fins i tot en el cas que hom ho vulgui restringir a la «ideologia lingüística». Que, a propòsit de les *Converses*, Ginebra i Solà (2007: 233) remarquin i valorin que «els fets hi són l'argument únic i sobirà» no és sinó el reconeixement del caràcter empíric de la recerca i de la metodologia fabrianes, extensible, d'altra banda, a la major part de la seva obra. Ara, talment com l'observació dels fets empírics no li lleva la capacitat d'anàlisi i d'argumentació, la consideració detallada dels fets tampoc no li minva la capacitat de projecció ideològica.

d'un corpus normatiu en uns termes que van més enllà de l'autor mateix car també a ell constrenyen. I tampoc no em refereixo a les variants –eventualment estilístiques– que, introduïdes adés de la seva mà adés de la mà d'altri, han caracteritzat les diverses edicions de les *Converses*, variants algunes de les quals Rafel (1983) destaca.

En alguns aspectes els resultats són sorprenents. Enlloc com a les *Converses* apareixen citats tants d'arguments d'autoritat. El *Diccionari general* no és un diccionari d'autoritats –a diferència d'alguns dels seus models o dels models que inspiraven la lexicografia de l'època, com el diccionari d'Oxford–,⁷² no ho vol ser: és, ras i curt, la codificació del «català modern». Una cosa era recuperar els mots antics o dialectals per incorporar-los a la llengua literària o adduir-los per justificar una tria lexical o sintàctica i una altra proposar com a models els textos medievals en què apareixien. Aquesta altra funció, l'arregla d'un corpus tan exhaustiu com possible de la llengua catalana a través del temps i l'espai, l'havia d'acomplir, en canvi, el diccionari que havia cridat a elaborar Mn. Alcover amb la seva *lletra de convit* (1901), el qual coneixem avui com a *Diccionari català-valencià-balear* d'Alcover i Moll (1930-1962).

La diferència d'estil suava esmentada es manifesta, entre altres aspectes, en la inclusió de valoracions morals sigui a l'hora de descriure els fets idiomàtics sigui a l'hora de prescriure les normes o d'orientar la tria de solucions apropiades a la llengua literària. Aquestes valoracions tenen molt a veure amb la condició patriòtica que hom atribueix a la reforma i la codificació lingüístiques, a l'obra de redreçament –i consegüent descastellanització– de la llengua, la qual condició hom fa extensiva d'antuvi al lector, en general als homes de lletres, i al capdavall a tothom qui se'n beneficiarà. Aquesta pressuposada complicitat de valors del destinatari de les *Converses* dona dret a l'autor a qualificacions que van del blasme per les actituds «servils» fins al preament de les actituds combatives.

D'altra banda, la descripció encertada dels fets, endògens o exògens, n'incorpora l'avaluació –la qual ens informa alhora fins a quin punt el redreçament respon a una *voluntat* col·lectiva («nosaltres» confrontats a «ells»), fins a quin punt demana coratge, atenció, vigilància. És una obra que avança i reula, que adés produeix contrarietat adés dona satisfacció:

72. *A New English Dictionary on Historical Principles*, aparegut en fascicles de 1884 a 1928, i reeditat posteriorment amb el títol *Oxford English Dictionary*.

La influència castellana ha estat funesta per al verb *concebre* [...]. (10)

La substitució de *concebre* a *concebir* sembla molt difícil; però no ha de deixar, per això, d'intentar-se, i és per aquest motiu que constatem amb goig aquella tendència. (10)

[a] *els demás* [...] li havem donat, doncs, servilment la significació de la locució pronominal castellana *los demás*. (23)

És una error que cal combatre [...]. Lluny de defugir aquelles construccions del llenguatge parlat, blasmades equivocadament per alguns, havem, al contrari, de mantenir-les curosament. Són construccions que seria molt de doldre que es perdessin, les quals trobem usades a cada moment pels nostres millors escriptors antics [...]. (26)

L'aversió que molts sentien [...] envers aquella perífrasi és perfectament explicable donat que la gent nostra [...] no pot sinó amb gran dificultat des-eixir-se dels motlles castellans. [...] l'únic mitjà de combatre aquell sentiment provincià ha d'ésser la lectura assídua dels nostres autors medievals [...]. (38)

[...] hi ha una classe de castellanismes més difícils de descobrir i que són potser els més humiliants. (1)

En una ocasió l'autor, en un acte de reflexivitat discursiva, enfila uns mots referits a les *Converses*, com a gènere i com a acte comunicatiu, i a les propostes normatives que contenen, tot remarcant «el to general» d'aquestes contribucions periodístiques i també la relació que hi estableix amb el lector:

El to general en què són escrites aquestes converses no justifica la temença que unes observacions fetes a qualsevol d'elles, –amb perfecta correcció, naturalment–, puguin ésser mal acollides i menys encara considerades com una provocació. El senyor R. P. haurà notat que en les qüestions semàntiques, així com en les sintàctiques, mai no prescrivim autoritàriament cap regla ni cap significació: l'aconsellem, tractem de demostrar-ne la bondat, la seva superioritat sobre d'altres. Gairebé mai no haurà trobat que diguem; això ha d'ésser així, sinó: això, per tal i tal raó, ens sembla que hauria d'ésser així. I no pot fer-se pas altrament. Car ningú no pot considerar-se amb prou autoritat per a imposar una construcció o una paraula. La persona més autoritzada, després d'haver donat la seva opinió sobre una qüestió semàntica o sintàctica, ha d'acollir sempre amb goig i reconeixença qualse-

vol observació que porti llum a la qüestió a resoldre, sigui o no favorable a la seva opinió. (200)

Remarquem dos aspectes diferents d'aquest fragment. D'antuvi, la relació dialèctica amb un lector/polemista. Tot el text de la *conversa* és una resposta a un lector que li exigeix una rectificació o una ratificació sobre una qüestió lexical tractada en una *conversa* anterior, tot afirmant que no es tracta d'una provocació sinó d'un prec. La resposta de Fabra es mou entre l'explicació pacient i pertinent dels arguments, l'enuig i la basarda. S'hi acumulen el disgust que li causa el mer suggeriment que la interpellació pogués ésser interpretada com una «provocació», el retret d'una «agressivitat simptomàtica» consistent en l'«atribució d'ignorància» a l'interlocutor –o «contrincant»– i, per damunt de tot, el rebuig categòric de la denominació *dialecte català* amb què el senyor R. P. es refereix «imperdonablement» a la llengua catalana. Noteu la contraposició entre aquesta *conversa* 200 –la tercera dedicada al mateix tema– i, per exemple, el diàleg alligador amb el lector en la *conversa* 138.

El segon aspecte té a veure amb el caràcter orientatiu i no prescriptiu amb què Fabra concep l'activitat manifestada en les *Converses* en la mesura que no reflecteixin fets decantats ja en la normativa.⁷³

És inevitable que les *Converses* trasllueixin ara i adés l'estat d'eferescència de les polèmiques lingüístiques de l'època. En advertir sobre el perill de certs excessos etimològics en la fixació de la grafia, l'autor il·lustra el cas amb exemples del francès. I ho justifica:

I no citarem exemples catalans, perquè a Catalunya difícilment podríem qualificar d'evidentment errònia cap grafia que no trobés qui la defensés com a correctíssima. (193)

73. També crida l'atenció, certament, l'aparent restricció del caràcter orientador d'aquests escrits a les «qüestions semàntiques [...] i sintàctiques», és a dir, aquelles que són més subjectes a la manipulació dels parlants –en oposició a les qüestions fonètiques i morfològiques, menys accessibles al nivell de la consciència– i en les quals no es pot esperar sinó la decantació dels usos. Hom també podria sospitar que s'hi amaga el rebuig que els afers ortogràfics, per exemple, siguin susceptibles de «consell» o «recomanació». Tanmateix –ja s'ha indicat a § 1–, les *Converses* tracten de tota mena de problemes lingüístics –com reflecteixen les edicions que n'han ordenat el material d'acord amb les grans àrees de la gramàtica: ortografia, prosòdia, morfologia, sintaxi, lèxic (Fabra 1954-1956).

5. ELS AGENTS DE LA CODIFICACIÓ I EL CONTEXT SOCIAL

5.1 *Persones i institucions*

Entenem per agents de la codificació lingüística aquelles institucions, col·lectius o persones que hi intervenen d'una manera conscient, planificada i, en general, autoritzada. Acadèmies de la llengua o altres institucions segons la tradició de cada país: reials acadèmies (castellà), acadèmies de la llengua (francès), acadèmies de les ciències (hongarès), universitats (anglès, en part), altres institucions (català); comissions d'homes savis o experts (alemany); grups de lingüistes o literats (txec); experts, escriptors, activistes a títol individual (anglès, noruec) –cal convenir que en aquest darrer cas la codificació no sempre ha estat un objectiu premeditat. Tot sovint les històries locals combinen l'acció d'un pioner amb l'autoritat emanada d'estructures sociopolítiques (noruec, hebreu, català).⁷⁴

En el cas català aquests agents s'encarnen primerament en Pompeu Fabra i l'Institut d'Estudis Catalans, però voldríem recordar aquí altres persones que han contribuït a la difusió, adaptació i completesa de l'obra fabriana (Moll 1968; Sanchis Guarnier 1950; Salvador, 1951; Valor 1979). Altrament, el gènere de les converses filològiques –amb estils diferents del de Fabra, amb orientacions diverses, amb caràcter normatiu o no, i en un context històric incomparable– ha estat conreat posteriorment per altres autors.

5.2 *Ideologia lingüística, apropiació de la llengua i inversió simbòlica*⁷⁵

Hem assenyalat més amunt la importància de les ideologies lingüístiques en les comunitats humanes i el relleu que aquestes prenen en el procés de codificació i estandardització, d'acord amb les conviccions dels

74. Ivar Aasen (1813-1896) per al noruec, Eliezer Ben Yehuda (1858-1923) per a l'hebreu modern.

75. Cal entendre el terme *inversió* com una transposició metafòrica del seu sentit en l'àmbit financer, tal com apareix en la citació d'Hagège reportada tot seguit.

seus agents, el context social, el caràcter del contacte de llengües quan és el cas, l'estat inicial de la llengua i les expectatives d'acompliment.

L'estandardització d'una llengua comporta d'antuvi l'adopció d'un mitjà d'expressió lingüística que és promogut al rang de llengua, sigui oficial, sigui nacional o siguin tots dos alhora. L'estandardització implica anivellament de diferències i, per tant, unificació.⁷⁶ Aquí se'ns manifesta una ambigüitat sistemàtica. En la mesura que la norma és concebuda com un model unificador, és el resultat necessari d'una inversió prescriptiva, quan, en realitat, hauria de funcionar com una forma d'expressió comuna al major nombre possible d'usuaris. Altrament dit, la norma és alhora «estatut» i «ideal» (Hagège 1983: 13).

I és inevitable que així sigui en la mesura que la reforma i la llengua mateixa es presentin lligades a la vida en comú i al destí d'una col·lectivitat entesa com un tot social. Cap reforma no és absoluta i cap reformador no és iconoclasta si té res a conservar. Ben al contrari, per expressar-ho amb els mots de Claude Hagège, la reforma

est fondée sur un processus d'appropriation, par l'utilisateur qui est le réformateur lui-même, de sa langue comme lieu d'investissement symbolique et miroir de l'imaginaire. Il reflète la manière dont le rapport à la langue est vécu par l'individu [...] et par un group comme ensemble cohérent d'individus [...]. [...] les choix linguistiques du planificateur [...] révèlent ce que lui-même et, derrière lui, une certaine société, investissent dans leur langue comme expression de son identité. (Hagège 1983: 36)

Apropiació individual de la llengua i, encara, de l'orientació que hagi de seguir la llengua, inversió simbòlica en el valor social de la llengua i en la capacitat d'expressar una identitat. El codificador és no solament un gramàtic o un lexicògraf, sinó també un ideòleg i un capdavanter. Les opcions gramaticals i lèxiques reeixiran a imposar-se si la inversió simbòlica del codificador atreu el cos social i en reflecteix les aspiracions: «i, rere d'ell, una determinada societat».⁷⁷

76. Fabra (1920; 1927) destria i relaciona ensem el que és la necessitat d'unificació de la llengua literària i el que és la unitat de la llengua, sovint lligada a una «qüestió de noms», per estergir el títol de Joan Fuster (1962). La preocupació persistent per la «unitat de la llengua» en el discurs sobre la llengua catalana (Moll, 2006: 109-122; Diversos autors 1989; IEC, 1996, entre molts altres) reflecteix, alhora que un problema sociopolític particular, aquesta voluntat d'assolir i mantenir un model unificat de llengua literària.

77. Recordem l'observació de Pierre Vilar (1964-1968, vol 1: 84) : «Hom ha pogut veure al segle xx, a Catalunya, aquest espectacle poc banal: tot un poble, en les seves capes socials més diverses,

5.3 Polèmiques i polemistes

Cap reforma lingüística no ha estat exempta de debats i polèmiques sobre concepcions de conjunt o aspectes de detall de la codificació en curs, i potser la controvèrsia sobre aquests darrers ha estat sovint més aferrissada.

Com és obvi, l'objecte del debat és específic per a cada llengua. De vegades, però, es fa senyera de problemes similars. L'hongarès i el txec són llengües molt dissemblants. El txec és una llengua eslava i, doncs, indoeuropea, mentre que l'hongarès és una llengua ugrofinesa i, doncs, uraliana. A començaments del segle XIX una de les discussions principals que tingué lloc en la codificació de l'hongarès fou si l'ortografia havia de tenir un caràcter més aviat fonètic o més aviat morfèmic. Els «ypsilonistes», encapçalats per Ferenc Verseghy (1757-1822), eren defensors del primer punt de vista; els «iotistes», encapçalats per Miklós Révay (1750-1807), del segon.⁷⁸ Com calia escriure les formes resultants dels sufixos que s'assimilen fonèticament a la consonant final del radical? Calia escriure *láttya* o calia escriure *látja* 'ell/ella el/la/ho veu' (de *lat-* 'veure' + *ja*). Fins llavors no hi havia una norma establerta al respecte. La discussió es va resoldre a favor dels que defensaven un punt de vista morfèmic (*látja*). L'any 1832 l'Acadèmia Hongaresa de les Ciències publicava la primera ortografia.

El debat entre ypsilonistes i iotistes es produeix, tot i que no en els mateixos termes, en la codificació del txec. Contra l'ortografia tradicional, Dobrovský proposà l'abandonament definitiu de la grafia automàtica *y/ý* rere sibilant i la seva substitució per l'ortografia anomenada analògica: *i* o *y* rere sibilant segons el tipus flectiu, és a dir, seguint uns paradigmes. Així, el mot masculí inanimat *kos* 'merlot' es declina de la mateixa manera que *pán* 'senyor' i, doncs, tenim les formes de plural *páni* - *kosi*. Altrament, el mot femení (on no es diferencia entre animat i inanimat) *kosa* 'dalla' correspon al paradigma *žena* 'dona', i així tenim les formes de plural *ženy* i *kosy*. Malgrat la polèmica, la proposta iotista s'imposà.⁷⁹

acceptar espontàniament, i, com alegrement, cenyir el seu llenguatge a les lleis del gramàtic Pompeu Fabra, Vaugelas modest i àdhuc tímid: un llenguatge que l'escola no ensenyava, i que l'administració exclouïa».

78. Dels noms de les lletres gregues ypsilon 'y', i iota 'j' (o 'i' consonàntica).

79. Agraïm l'ajut de Jan Schejbal en la verificació i l'exemplificació d'aquesta qüestió.

La reforma fabriana conegué moltes controvèrsies dins i fora de l'Institut. Una de les moltes qüestions debatudes fou l'opció entre la *y* o la *i* en l'escriptura dels diftongs (*ayre* vs. *aire*) i de la conjunció (Bladé 1969: 70; Miracle 1968b: 93; Pla 1969: 73; Segarra 1998: 113-122). Fabra, partidari de la *i*, argüia, contra els qui pretenien el contrari, que ni l'ús de la *y* per a la transcripció dels diftongs ni l'ús de la *h* per a la representació de consonants etimològiques caigudes (*vehina* vs. *veïna*) responen a cap «convenció ortogràfica tradicional de la nostra llengua» –la qual presenta vacil·lacions– ni en són «un tret característic» (248). En el cas català, tanmateix, el quid de la qüestió no era pas comparable al de cap dels casos esmentats: la tria no toca els principis del sistema. Tot i així, el debat sobre l'ús de *y* o *i* cridava l'atenció; aparentment s'havia convertit en una mena de *shibboleth* gràfic! Així ho percebia un observador perspicaç i llec il·lustrat:

Plantejada per Fabra la reforma ortogràfica i la fixació de la llengua, s'armà una polseguera fenomenal. No vaig pas viure directament l'apassionada crepitació a què donà lloc aquesta polèmica. Només en conec les escorrialles, perquè quan vaig arribar a Barcelona el 1913 encara a la Universitat es discutia si la conjunció copulativa era la “*y*” o la “*i*”. A les darreries de la discussió, les coses s'havien esquematitzat pintorescament entre partidaris de la “*y*” i partidaris de la “*i*”, però abans d'arribar en aquesta situació calgué passar per un llarg procés, en el curs del qual Fabra fou el protagonista essencial. (Pla 1969: 73)

I així ens ho confirma Josep Miracle:

[...] i la *i* llatina i la *i* grega van quedar tot d'una encimbellades a la categoria de símbols de dues posicions antagoniques. [...] Bastava la presència de la *i* llatina en un escrit perquè ja es pogués assegurar que el seu autor havia reconegut l'autoritat de l'Institut. (Miracle 1968b: 93)

5.4 *El rol del codificador en la societat: enginyer civil i referent simbòlic*

Considerem finalment el rol social que els codificadors d'una llengua han assumit en funció de la seva obra, del seu prestigi i de la seva autoritat moral. Alguns han passat a la història com a escriptors, altres han estat lingüistes àmpliament reconeguts, altres encara activistes culturals, tots ells sovint moguts per una passió patriòtica.

Però quina ha estat la transcendència social assolida en vida? Quina projecció social han tingut i de quin reconeixement han estat mereixedors?

La resposta a aquestes preguntes –com les preguntes mateixes– ultrapassen els límits de l'activitat codificadora en sentit tècnic i àdhuc ideològic, i afecten els valors morals, la capacitat d'esdevenir referents col·lectius exemplars, i la capacitat de mobilització i de lideratge. La societat catalana va reconèixer en Pompeu Fabra aquests valors i capacitats.

Aquest rol social s'exerceix d'antuvi cap endins, en relació amb la comunitat lingüística a la qual es deuen i serveixen els artífexs de la codificació de la llengua. Però també cap enfora quan convé, en esguard de la manca de comprensió o la malvolença externes.

Désiré Kostolányi (1885-1936), un dels poetes i novellistes hongaresos més rellevants de la seva època, escrigué dos assaigs sobre l'hongarès. En una lletra oberta redactada en francès i publicada en 1930 va refutar les afirmacions superficials sobre l'hongarès emeses per un lingüista de tanta anomenada com Antoine Meillet (1866-1936) (Meillet 1928) (Dauphine-Meunier 1994; Fodor 1983).

Les *Converses* són escrits «de consum intern», adreçats en tots els casos als catalans. No hi ha espai per a la polèmica amb personatges que, des de l'exterior, posaven en qüestió o simplement atacaven l'obra de redreçament del català modern, titllant l'empresa d'invenció d'una llengua, etc.⁸⁰ En altres escrits, tanmateix, Fabra no s'estigué de donar-hi resposta, evitant d'entrar en la confrontació oberta i personal.

En un document que ha estat interpretat com el seu testament literari, el lingüista macedoni Blazhe Koneski (1921-1993) escrivia:

Moltes vegades m'han preguntat per què no escric en una de les llengües eslaves meridionals ben establertes. En el meu cas no n'hi va haver el més mínim pensament. Per què? Doncs, perquè, per a mi, aquesta decisió hauria estat una desfeta íntima. Ho hauria vist com una traïció a la meva generació, als companys imbuïts de la idea nacional macedònia [...]. (*Apud* Friedman 1994: 217)

Koneski entén que una «tradició local» no és limitadora, sinó que és una creació que ha afaïçonat un poble i la seva llengua al llarg dels segles, alhora que s'insereix en un context cultural més ampli. En el cas

80. Fabra rebut, però, amb arguments algunes afirmacions difoses des del Principat a la premsa forastera (vegeu, per exemple, la *conversa* 689).

macedoni, afirma, aquest procés, no l'han pogut impedir «fins ara» els «planificadors del genocidi» –com ho palesa el conreu literari de la llengua macedònia en els diversos gèneres. I rebla: «Ara almenys tindran l'oportunitat de destruir una cosa preciosa».

Aquesta és la confessió personal d'una implicació íntima en el procés de redreçament cultural i lingüístic del poble al qual pertany l'autor, i també de la consciència de la pròpia responsabilitat moral.

No n'és un exemple isolat. Les sentim com un eco llunyà d'aquelles paraules de Fabra que ens han estat reportades, sempre en relació amb l'afer d'una eventual entrada a la Real Academia Española.⁸¹

Si a mi se'm considerava una mena de símbol de la llengua catalana, em va semblar molt clar que, si jo fallava, fallaria la llengua. I m'era evident que si la llengua fallava, fallava tot. (*Apud* Miracle 1968b: 104 i 1968a: 540)

Què hi havia d'anar a fer jo, a Madrid? Hauria estat la negació de tota la meva vida [...]. (*Apud* Bladé 1969: 88)

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

ALCOVER (1901): *Diccionari de la llengua catalana. Lletra de convit que a tots els amichs d'aquesta llengua envià Mossen Antoni Alcover*. Palma de Mallorca: Felip Guasp.

ALCOVER, Antoni M., i Francesc de B. MOLL (1930-1962): *Diccionari català-valencià-balear*. 10 vol. Palma de Mallorca: Moll.

ALEXIOU, Margaret (2002): *After Antiquity. Greek Language, Myth, and Metaphor*. Ithaca, Londres: Cornell University Press.

ARACIL, Lluís V. (1976): *Conflicte lingüístic et normalisation lingüístic dans l'Europe nouvelle*. Perpinyà: Centre Universitaire de Perpignan. Faculté Pluridisciplinaire des Sciences Humaines et Sociales: Institut de Recherche en Sciences de la Communication et de l'Éducation (I.R.S.C.E.). (Recollit en versió catalana dins Aracil 1982, pàg. 23-38.)

ARACIL, Lluís V. (1982): *Papers de sociolingüística*. Barcelona: La Magrana.

ARACIL, Lluís V. (1983a): «Sobre la situació minoritària», dins Aracil (1983b), pàg. 171-206.

81. En 1926, en plena dictadura de Primo de Rivera, es crearen vuit noves places a la RAE destinades a representants de les llengües catalana, basca i gallega. Hom proposà a Pompeu Fabra que acceptés d'ocupar una d'aquestes places, invitació que Fabra declinà –com, anys a venir, ho havia de fer el seu deixeble Joan Coromines.

- ARACIL, Lluís V. (1983b): *Dir la realitat*. Barcelona: Edicions Països Catalans.
- ARAMON, Ramon (1982): «Pompeu Fabra i l'Institut d'Estudis Catalans», dins *Homenatge a Pompeu Fabra, president del patronat de la Universitat Autònoma de Barcelona, 1933-1939*. Barcelona: Universitat de Barcelona, pàg. 23-39.
- ARGENTE[R], Joan A. (1977): «Joan Coromines, entre el detall i la síntesi (A propòsit d'un llibre recent)», *Els Marges* (Barcelona), 11, pàg. 91-101.
- ARGENTER, Joan A. (ed.) (2000): *Simposi Pompeu Fabra*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- ARGENTER, Joan A. (2002): «Le processus de standardisation et modernisation du catalan», *Terminogramme* (Mont-real), 103-104, pàg. 11-22.
- ARGENTER, Joan A. (2009): «Per una norma en la diversitat o per una diversitat de normes?», dins Kabatek i Pusch (ed.), pàg. 33-41.
- ARNAL, Antoni (1992): «Algunes notes entorn de la "Reconstrucció del llenguatge literari català"», *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes xxiv. Miscel·lània Jordi Carbonell* 3. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pàg. 257-277.
- ARNAL, Antoni (2000): «La influència d'Otto Jespersen en la lingüística de Pompeu Fabra», dins Ginebra *et al.* (ed.), vol. 1, pàg. 25-39.
- ASCOLI, Graziadio Isaia (1975): *Scritti sulla questione della lingua*, a cura de Corrado Grassi. Torí: Einaudi.
- BADIA, Antoni M. (2005): «Pompeu Fabra, entre el país i la llengua», dins Fabra (2005), pàg. 23-53.
- BAZIN, Louis (1983): «La réforme linguistique en Turquie», dins Fodor i Hagège (ed.), vol. 1, pàg. 155-177.
- BENVENISTE, Émile (1969): *Vocabulaire des institutions indo-européennes*. 2 vol. París: Du Seuil.
- BIERWISCH, Manfred (1966): *Grammatik des deutschen Verben*. Studia Grammatica II. Berlín: Akademie Verlag.
- BLADÉ, Artur (1965): *Contribució a la biografia de Mestre Fabra*. Barcelona: Rafael Dalmau.
- BLADÉ, Artur (1969): *Pompeu Fabra: biografia essencial*. Barcelona: Pòrtic.
- BLAHOŠLAV, Jan (1971): *Gramatika česká Jana Blahoslava*. Mirek Čejka, Dušan Šlosar, Jana Nechutová (ed.) Brno: Masarykova Univerzita, 1991.
- BLOOMFIELD, Leonard (1933): *Language*. Nova York: Holt, Rinehart and Winston.
- BOFARULL, Antoni de, i Antonio BLANCH (1867): *Gramática de la lengua catalana*. Barcelona: Espasa Hermanos.
- BONET, Sebastià (1991): *Els manuals gramaticals i la llengua normativa. Estudis de gramatografia catalana contemporània*. Tesi doctoral, Departament de Llengua Catalana, Universitat de Barcelona.
- BRIGHT, William (ed.) (1966): *Sociolinguistics. Proceedings of the UCLA Sociolinguistics Conference, 1964*. La Haia: Mouton.

- CERCLE LINGUISTIQUE DE PRAGUE (1929): «Thèses», dins *Mélanges linguistiques dédiés au Premier Congrès des Philologues Slaves. Travaux du Cercle Linguistique de Prague* 1, pàg. 7-29.
- COBARRUBIAS, Juan, i Joshua FISHMAN (ed.) (1983): *Progress in Language Planning. International perspectives*. L'Haia: Mouton.
- COLOMER, Rosa, F. Xavier FARGAS, Dolors MONTES (2006): «Noves perspectives sobre els manlleus», *Estudis Romànics* (Barcelona), 28, pàg. 151-177.
- COROMINES, Joan (1971): *Lleures i converses d'un filòleg*. Barcelona: Club Editor.
- DAUPHINE-MEUNIER, A. (1994): «Introduction», dins Désiré Kosztolányi: *Néron le poète sanglant*. París: Fernand Sorlot.
- DIVERSOS AUTORS (1989): *Llibre blanc sobre la unitat de la llengua catalana*. Barcelona: Barcino.
- DOBROVSKÝ, Josef (1809): *Ausführliches Lehrgebäude der böhmischen Sprache zur gründlichen Erlernung derselben für Deutsche, zur vollkommenern Kenntniß für Böhmen*. Praga: Johan Herl.
- DORIAN, Nancy (1981): *Language Death: The Life-Cycle of a Scottish Gaelic Dialect*. Filadèlfia: University of Pennsylvania.
- DORIAN, Nancy (ed.) (1989): *Investigating Obsolescence: Studies in Language Contraction and Death*. Cambridge: Cambridge University Press.
- DRESSLER, Wolfgang U. (1987): «La mort de les llengües», *Límits. Revista d'assaig i d'informació sobre les ciències del llenguatge* (Barcelona), 2, pàg. 87-97.
- FABRA, Pompeu (1892): «Sobre la reforma lingüística y ortogràfica», *La Vanguardia* 22.III. (Reproduït dins Lamuela i Murgades 1984, pàg. 164-169.)
- FABRA, Pompeu (1907a): «Le catalan dans la *Grammaire des langues romanes* de W. Meyer-Lübke et dans le *Grundriss der rom. Philologie*», *Revue Hispanique* (París), xvii, pàg. 1-45, dins Fabra (2006b).
- FABRA, Pompeu (1907b): «Sobre diferents problemes pendants en l'actual català literari», dins *Anuari MXCVII*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, pàg. 352-369.
- FABRA, Pompeu (1912): *Gramática de la lengua catalana*. Barcelona: Tipografia l'Avenç: Massó, Casas & C^a.
- FABRA, Pompeu (1915): «Literats i gramàtics», discurs presidencial llegit als Jocs Florals de Lleida. (Reproduït dins Fabra 1932a, pàg. 21-30.)
- FABRA, Pompeu (1918a): «Filòlegs i poetes», discurs presidencial llegit als Jocs Florals de Mataró. *La veu de Catalunya* 18 de juliol (Reproduït parcialment dins Fabra 1932a, pàg. 69-76.)
- FABRA, Pompeu (1918b): *Gramàtica catalana*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- FABRA, Pompeu (1920): «La tasca dels escriptors valencians i balears», *Nostra parla*. (Reproduït dins Fabra 1932a, pàg. 77-79.)
- FABRA, Pompeu (1929): «De la depuració de la llengua literària», *La Nova Revista* (Barcelona), 1.1, pàg. 4-10. (Reproduït dins Fabra 1932a, pàg. 117-132.)
- FABRA, Pompeu (1932a): *El català literari*. Barcelona: Barcino.

- FABRA, Pompeu (1932b): *Diccionari general de la llengua catalana [DGLG]*. Barcelona: Llibreria Catalònia.
- FABRA, Pompeu (1933): *Gramàtica catalana*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans (7a ed.).
- FABRA, Pompeu (1934): «Discurs del President Pompeu Fabra», dins *Jocs Florals de Barcelona: any LXXVI de llur restauració*. Barcelona: Estampa la Reinença, pàg. 19-29. (Citat per Lamuela i Murgades 1984, pàg. 199-206.)
- FABRA, Pompeu (1954): *Diccionari general de la llengua catalana*. Barcelona: A. López Llausàs, editor (2a ed.).
- FABRA, Pompeu (1954-1956): *Converses filològiques*, edició a cura de S. Pey, 2a vol. Barcelona: Editorial Barcino.
- FABRA, Pompeu (1956): *Gramàtica catalana*. Barcelona: Teide.
- FABRA, Pompeu (1983): *Converses filològiques*, edició crítica a cura de Joaquim Rafel, 2 vol. Barcelona: Edhasa.
- FABRA, Pompeu (2005): *Obres completes*, 1. Barcelona, València, Palma de Mallorca: ECSA, Edicions 62, Edicions 3i4, Moll.
- FABRA, Pompeu (2006a): *Obres completes*, 2. Barcelona, València, Palma de Mallorca: ECSA, Edicions 62, Edicions 3i4, Moll.
- FABRA, Pompeu (2006b): *Obres completes*, 3. Barcelona, València, Palma de Mallorca: ECSA, Edicions 62, Edicions 3i4, Moll.
- FABRA, Pompeu (en premsa): *Obres completes*, 8. Barcelona, València, Palma de Mallorca: ECSA, Edicions 62, Edicions 3i4, Moll.
- FARGAS, Xavier (2004): «Estandardització i manlleus: la diversitat entra dins el corpus». Presentat al Taller 2: «Estudis de casos de revitalització i estandarització». Congrés Linguapax x. Barcelona, 20-23 de maig de 2004. [<http://www.linguapax.org/congreso4/indexcat.html>]
- FERGUSON, Charles A. (1959): «Diglossia», *Word* (Nova York), 15, pàg. 325-40.
- FERRANDO, Antoni (2000): «La presència dels dialectes territorials en l'obra de Pompeu Fabra», dins Ginebra *et al.*, vol. 1, pàg. 279-340.
- FERRATER, Gabriel (1968): «Les gramàtiques de Pompeu Fabra», *Serra d'Or* (Barcelona), x, 107, pàg. 35-37.
- FODOR, Istvan (1983): «Hungarian evolution: evolution – stagnation – reform – further development», dins Fodor i Hagège (ed.), vol. II, pàg. 49-84.
- FODOR, Istvan, i Claude HAGÈGE (ed.) (1983-1994): *Language Reform. History and Future / La réforme des langues. Histoire et avenir / Sprachreform. Geschichte und Zukunft*. 6 vol. Hamburg: Buske.
- FRIEDMAN, Victor A. (1994): «Blaže Koneski: In Memoriam», *International Journal of the Sociology of Language* 108, pàg. 211-218.
- FUSTER, Joan (1962): *Qüestió de noms*. Barcelona: Edicions d'Aportació Catalana.
- GARVIN, Paul, i Madeleine MATHIOT (1960): «The Urbanization of the Guaraní Language», dins Anthony. F. C. Wallace (ed.): *Men and Cultures. Selected Papers of the Fifth International Congress of Anthropological*

- and *Ethnological Sciences*. Filadèlfia: University of Pennsylvania, pàg. 783-790.
- GERGELY, Jean (1986-1987): «Dezsö Kosztolányi, témoin de son temps», *Études Finno-Ougriennes* (París), 20, pàg. 159-176.
- GINEBRA, Jordi, Raül-David MARTÍNEZ GILI, Miquel Àngel PRADILLA (ed.) (2000): *La lingüística de Pompeu Fabra*. 2 vol. Alacant: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana / Universitat Rovira i Virgili.
- GINEBRA, Jordi, i Joan SOLÀ (2007): *Pompeu Fabra: Vida i obra*. Barcelona: Teide.
- GREENBERG, Joseph H. (1963): «Some Universals of Language with Particular Reference to the Order of Meaningful Elements», dins Greenberg (ed.), pàg. 73-113.
- GREENBERG, Joseph H. (ed.) (1963): *Universals of Language*. Cambridge, Massachusetts: M.I.T. Press.
- HAGÈGE, Claude (1983): «Voies et destins de l'action humaine sur les langues», dins Fodor i Hagège (ed.), vol. 1, pàg. 11-68.
- HALE, Ken (1978): «Warlpiri and the Grammar of Non-Configurational Languages», *Natural Language and Linguistic Theory* (Dordrecht), 1, pàg. 5-47.
- HARRIS, Zellig S. (1951): *Methods in Structural Linguistics*. Chicago: Phoenix Books.
- HARRIS, Zellig S. (1952): «Discourse Analysis», *Language* (Baltimore) 28, pàg. 1-30.
- HARVEY, Andrew C., i Anne E. PENNINGTON (1979): «Introduction», dins Blazhe Koneski, *Poems*. Londres: André Deutsch. (Traducció d'Andrew Harvey i Anne Pennington.)
- HAUGEN, Einar (1966): «Linguistics and Language Planning», dins Bright (ed.), pàg. 50-71.
- HAUGEN, Einar (1976): *The Scandinavian Languages*. Londres: Faber & Faber.
- HAUGEN, Einar (1983): «The Implementation of Corpus Planning: Theory and Practice», dins Cobarrubias i Fishman (ed.), pàg. 269-289.
- HUFFINES, Marie Louise (1989): «Case Usage Among the Pennsylvania German Sectarians and Nonsectarians», dins Dorian (ed.), pàg. 211-226.
- IGLÉSÍAS, Narcís (2004): *Una revisió de Fabra, una crítica a la norma. L'obra lingüística de Josep Calveras*. Girona: CCG Edicions, Universitat de Girona: Institut de Llengua i Cultura Catalanes.
- INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS (1978): *Declaració sobre la unitat de la llengua catalana*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. Recollit dins *Documents de la Secció Filològica I*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1990, pàg. 133-135.
- INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS (1990): *Documents de la Secció Filològica I*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS (1996): *Pel reconeixement de la unitat de la llengua catalana*. Barcelona, 29 de maig de 1996. Recollit dins *Declaracions institucionals sobre la llengua catalana*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, pàg. 9-11.
- INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS (2007): *Diccionari de la llengua catalana*. Barcelona: Edicions 62, Enciclopèdia Catalana.

- INSTITUT DE LA LLENGUA CATALANA (1917): *Diccionari ortogràfic: precedit d'una exposició de l'ortografia catalana segons el sistema de l'I. d'E. C.* Redactat sota la direcció de P. Fabra. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- JESPersen, Otto (1905): *Growth and Structure of the English Language*. Leipzig: Teubner.
- JESPersen, Otto (1924): *The Philosophy of Grammar*. Londres: Allen & Unwin.
- JUNGMAN, Josef (1835-1839 [1989]): *Slovník česko-německý*. Praga: Knjžecí arcibiskupská knihtiskárna [Praga: Československá akademie, 1989]
- JULIÀ-MUNÉ, Joan (2005): «Introducció general a l'època i a la lingüística de Fabra», dins Fabra (2005), pàg. 93-153.
- KABATEK, Johannes i Claus PUSCH (ed.) (2009) *Variació, poliglòssia i estàndard. Processos de convergència i divergència en català, occità i basc*. Biblioteca Catalànica Germànica / Beihefte zur Zeitschrift für Katalanistik. Band 7, pàg. 33-41. Aquisgrà: Shaker.
- KREMNIČ, Georg, FRANCESC VALLVERDÚ (de pròxima aparició): «Introducció general al pensament sociolingüístic de Pompeu Fabra», dins Fabra (en premsa).
- KROSKRITY, Paul V. (ed.) (1999): *Regimes of language*. Santa Fe, Nou Mèxic: School of American Research.
- KURYŁOWICZ, Jerzy (1964): *The Inflectional Categories of Indo-European*. Heidelberg: Carl Winter.
- KURYŁOWICZ, Jerzy (1973): «La construction ergative et le développement 'stadial' du langage», dins *Esquisses linguistiques I*. Munic: Wilhelm Fink, pàg. 95-103.
- LABOV, William (1970): «The study of language in its social context». *Studium Generale* (Berlín), 23, pàg. 66-84.
- LAMUELA, Xavier (1993): *Teoria della codificazione linguistica*. Tesi doctoral. Universitat Autònoma de Barcelona.
- LAMUELA, Xavier (1994): *Estandardització i establiment de les llengües Barcelona*: Edicions 62.
- LAMUELA, Xavier, i Josep MURGADES (1984): *Teoria de la llengua literària segons Fabra*. Barcelona: Quaderns Crema.
- LANGSLOW, David (2002): «Approaching bilingualism in corpus languages», dins Adams, James, Mark Jansen, Simon Swain (ed.): *Bilingualism in ancient society*. Oxford: Oxford University Press, pàg. 23-51.
- LLORET, Maria-Rosa, i Joan-Rafael RAMOS (2006a): «Pompeu Fabra i la seva dedicació docent», dins Fabra (2006a), pàg. 13-32.
- LLORET, Maria-Rosa, i Joan-Rafael RAMOS (2006b): «La Gramàtica catalana. Curs mitjà (1918) de Pompeu Fabra», dins Fabra (2006a), pàg. 207-219.
- LLORET, Maria-Rosa, i Joan-Rafael RAMOS (2006c): «Els cursos orals de Pompeu Fabra», dins Fabra (2006a), pàg. 663-706.
- MANZONI, Alessandro (1943 [1870a]): «Dell'unità della lingua e dei mezzi di difonderla», dins *Opere varie*, a cura de M. Barbi i F. Ghisalberty, Milà: Casa del Manzoni, vol. II, pàg. 777-790.

- MANZONI, Alessandro (1943 [1870a]): «Sulla lingua italiana», dins *Opere varie*, a cura de M. Barbi i F. Ghisalberti, Milà: Casa del Manzoni, vol. II, pàg. 751-773.
- MARTÍ I CASTELL, Joan (2005): «Aproximació a Pompeu Fabra», dins Fabra (2005), pàg. 55-92.
- MASCARÓ, Joan (2006): «L'obra científica de Pompeu Fabra. Articles majors», dins Fabra (2006a), pàg. 13-54.
- MCCAWLEY, James (1970): «English as a VSO Language», *Language* (Baltimore), 46, pàg. 286-299.
- MEILLET, Antoine (1928): *Les langues dans l'Europe nouvelle*. París: Payot.
- MILLET, Yves (1983): «Continuité et discontinuité: cas du tchègue», dins Fodor i Hagège (ed.), vol. II, pàg. 479-504.
- MIRACLE, Josep (1968a): *Pompeu Fabra*. Barcelona: Aymà.
- MIRACLE, Josep (1968b): *Vida de Pompeu Fabra*. Barcelona: Bruguera.
- MITXELENA, Koldo (1978): «Arantzatzutik Bergarara», *Euskera* (Bilbao), 23, pàg. 467-477. (Recollit dins Mitxelena 1988, II, pàg. 984-990.)
- MITXELENA, Koldo (1982): «La normalización de la forma escrita de una lengua: el caso vasco». *Revista de Occidente* (Madrid), 10-11, pàg. 55-75. (Recollit dins Mitxelena 1985, pàg. 213-228.)
- MITXELENA, Koldo (1985): *Lengua e historia*. Madrid: Paraninfo.
- MITXELENA, Koldo (1988): *Sobre historia de la lengua vasca*. 2 vol. Sant Sebastià: Anejos del Seminario de Filología Vasca «Julio de Urquijo» 10.
- MOLL, Francesc de B. (1975): *Gramàtica catalana: referida a les Illes Balears*. Palma de Mallorca: Moll (2a ed.).
- MOLL, Francesc de B. (1978 [2006]): «Llengua o dialecte? Català o mallorquí?», dins *Obres completes* III. Mallorca: Moll, pàg. 109-122.
- MURGADES, Josep (2000): «Fabra, entre la contestació i la institucionalització», dins Argenter (ed.), pàg. 31-57.
- PARLANGÈLI, Oronzo (1971): *La nuova questione della lingua*. Brescia: Paideia.
- PASOLINI, Pier Paolo (1964): «Nuove questione linguistiche», *Rinascita*, (Roma), 26.XII. (Recollit dins Parlangèli 1971, pàg. 79-101.)
- PLA, Josep (1958 [1969]): *Obra completa*, 11. *Homenots: Primera sèrie*. Barcelona: Destino.
- POSTAL, Paul, i David PERLMUTTER (1977): «Towards a Universal Characterization of Passivization», dins *Proceedings of the Third Annual Meeting of the Berkeley Linguistic Society*. Berkeley, Califòrnia, pàg. 395-417.
- PRAT DE LA RIBA, Enric (1906): *La nacionalitat catalana*. Barcelona: Tip. L'Anuari de l'Exportació.
- PRAT DE LA RIBA, Enric (1908): «Importància de la llengua dins el concepte de la nacionalitat», dins *Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana: Barcelona octubre de 1906*. Barcelona: Estampa d'En Joaquim Horta, 1908.

- RABIN, Chaim (1973): *A Short History of the Hebrew Language*. Jerusalem: World Zionist Organization.
- RAFEL, Joaquim (1983): «Introducció», dins Fabra, pàg. 1-xxxii.
- REAL ACADEMIA DA LINGUA GALEGA i INSTITUTO DE LINGUA GALEGA (2003): *Normas ortográficas e morfológicas do idioma galego*. La Corunya: Real Academia da Lingua Galega, Instituto de Lingua Galega (18a ed. revisada).
- RIBA, Carles (1954): «Prefaci a la segona edició», dins Fabra (1954), pàg. xi-xviii.
- RIBA, Carles (1984): *Obres completes, 1. Poesia*, a cura d'Enric Sullà. Barcelona: Edicions 62.
- RIVAROL, Antoine (1784): *De l'Universalité de la langue française*. Berlín.
- SALVADOR, Carles (1951): *Lliçons de gramàtica valenciana amb exercicis pràctics*. València: Lletres Valencianes.
- SALVADOR, Carles (1951): *Gramàtica valenciana*. València: Eliseu Climent (7a ed.).
- SANCHIS GUARNER, Manuel (1950): *Gramàtica valenciana*. València: Editorial Torre.
- SAPIR, Edward (1921): *Language*. Nova York: Harcourt, Brace & World. [Citat per l'edició britànica, Londres: Rupert-Hart Davies, 1970.]
- ŠAUMJAN, Sebastian (1971): *Principles of Structural Linguistics*. La Haia: Mouton.
- SAUSSURE, Ferdinand de (1914): *Cours de linguistique générale*. París: Payot.
- SAUSSURE, Ferdinand de (1984): *Recueil des publications scientifiques*. Ginebra, París: Slatkine Reprints.
- SAUVAGEOT, Aurélien (1973): *L'élaboration de la langue finnoise*. París: Klincksieck.
- SAUVAGEOT, Aurélien (1983): «Le finnois de Finlande (suomi)», dins Fodor i Haggège (ed.), vol. III, pàg. 173-190.
- SEGARRA, Mila (1985): *Història de l'ortografia catalana*. Barcelona: Empúries.
- SEGARRA, Mila (1991): *Pompeu Fabra*. Barcelona: Empúries.
- SEGARRA, Mila (1998): *Pompeu Fabra. L'enginy al servei de la llengua*. Barcelona: Empúries.
- SILVERSTEIN, Michael (1999): «Whorfianism and the Linguistic Imagination of Nationality», dins Kroskrity (ed.), pàg. 85-138.
- SOLÀ, Joan (1997): *L'obra de Pompeu Fabra*. Barcelona: Teide.
- SOLÀ, Joan, Maria-Rosa LLORET, Joan MASCARÓ, Manuel PÉREZ SILDANYA (ed.) (2002): *Gramàtica del català contemporani*. Barcelona: Empúries.
- STAAL, J.F. (1967): *Word Order in Sanskrit and Universal Grammar*. Amsterdam: Dordrecht.
- TERMCAT, Centre de Terminologia (2006): *La Normalització terminològica en català: criteris i termes 1986-2004*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat - TERMCAT, Centre de Terminologia.
- TERMES, Josep (1984): *La immigració a Catalunya i altres estudis d'història del nacionalisme català*. Barcelona: Empúries.
- TERMES, Josep (1999): *Les arrels populars del catalanisme*. Barcelona: Empúries.
- VALLDUVÍ, Enric (2002): «L'oració com a unitat informativa», dins Solà et al. (ed.), pàg. 1221-1279.

- VALOR, Enric (1979): *Curs mitjà de gramàtica catalana referida especialment al País Valencià*. València: Eliseu Climent (2a ed.).
- VILAR, Pierre (1964-1968): *Catalunya dins l'Espanya moderna*. 4 vol. Barcelona: Edicions 62.
- WEINREICH, Uriel (1970 [1953]): *Languages in Contact*. L'Haia: Mouton (7a ed.).